

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างการพัฒนากระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนวัดอุตะเถา ตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแสง จังหวัดสระบุรี ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย

1. บริบทชุมชนโรงเรียนวัดอุตะเถาและบริบทโรงเรียนวัดอุตะเถา ตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแสง จังหวัดสระบุรี
2. พุทธประวัติ
3. การจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ
4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)

บริบทชุมชนโรงเรียนวัดอุตะเถาและบริบทโรงเรียนวัดอุตะเถา ตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแสง จังหวัดสระบุรี

1. บริบทชุมชนโรงเรียนวัดอุตะเถา ตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแสง จังหวัดสระบุรี

ชุมชนโรงเรียนวัดอุตะเถาหรือหมู่บ้านวัดอุตะเถาเรียกสั้นๆว่าบ้านบักใหญ่ ตั้งอยู่ในเขตอำเภอหนองแสง ตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแสง จังหวัดสระบุรี แยกออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือหมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 6

หมู่ที่ 5 มีผู้ใหญ่บ้าน ชื่อนายโสภา เหล็กราช เป็นผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันมีทั้งหมด 26 หลังคาเรือน ประชากรทั้งหมด 121 คน และหมู่ที่ 6 มีผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายอำพล ดันแก้ว เป็นผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน มีทั้งหมด 83 หลังคาเรือน ประชากรรวมทั้งหมด 358 คน

อาชีพ ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่ และรับจ้างทั่วไป

นับถือศาสนา ประชากรทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ มีวัดอุตะเถาเป็นวัดในหมู่บ้าน และเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาววัดอุตะเถา และร่วมกันสืบสานขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม อันดีงาม

2. บริบทโรงเรียนวัดอุตะเถา ตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแสง จังหวัดสระบุรี

2.1 ประวัติความเป็นมาโรงเรียนวัดอุตะเถา ตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแสง จังหวัดสระบุรี

โรงเรียนวัดอุตะเถา เดิมชื่อโรงเรียนประชาบาลตำบลม่วงหวาน 2 เดิมเป็นโรงเรียนวัดมีพระอุปัชฌาย์ตัน ฉายา คนโท เจ้าอาวาสวัดอุตะเถา และนายพิณ มีพฤกษ์

เป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6 พร้อมด้วยผู้ปกครองได้จัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2475 โดยใช้ศาลาการเปรียญวัดเป็นอาคารเรียนมีพระภิกษุสะอาด สุพรรณแดง เป็นครูผู้สอนต่อมาได้ยื่นคำร้องต่อคณะกรรมการอำเภอ ตั้งโรงเรียนผลการพิจารณาเห็นสมควรจึงอนุญาตจังหวัดต่อไป จังหวัดจึงได้เห็นชอบจึงอนุญาตให้จัดตั้งโรงเรียนประชาบาลตำบลม่วงหวาน 2 เมื่อวันที่ 1 เดือนกันยายน พ.ศ. 2480 เป็นต้นมา พระภิกษุสะอาด สุพรรณแดง รักษาการตำแหน่งครูใหญ่ และนายเรือง พิณสีดา เป็นครูผู้สอน เปิดสอนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีนักเรียนทั้งสิ้น 115 คน

ในปี พ.ศ. 2515 ได้รับงบประมาณก่อสร้างอาคารเรียนแบบ 017 ของกรมสามัญศึกษาชนิดใต้ถุนสูงจำนวน 4 ห้องเรียน เป็นเงิน 155,000 บาท ผู้ปกครองสมทบอีก 5,000 บาท รวมค่าก่อสร้างงบประมาณทั้งหมด 160,000 บาท สอนชั้น ป.1-ป.4

ในปี พ.ศ. 2533 สำนักงานประถมศึกษาจังหวัดสระบุรีอนุญาตให้เปิดสอนชั้น ป.1-ป.6 และในปีพ.ศ. 2539 โรงเรียนร่วมกับชุมชนต่อเติมอาคารเรียนชั้นล่าง 3 ห้องเรียน โดยใช้งบประมาณ 150,000 บาท

ปัจจุบันโรงเรียนวัดอุตะเภามีอาคารเรียน 1 หลัง แบบ 017 จำนวน 8 ห้องเรียน บ้านพักครู จำนวน 1 หลัง แบบกรมสามัญ ส้วมแบบอนามัย 1 หลัง จำนวน 5 ที่นั่ง เปิดทำการสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลปีที่ 1 ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มีครูผู้สอนทั้งหมด 3 คน และมีนางสมภารณ์ ยี่สุนรัมย์ เป็นรักษาการแทนผู้อำนวยการโรงเรียนมีนักเรียนทั้งหมดตั้งแต่อนุบาล 1 ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 รวมทั้งหมด 35 คน ในปีการศึกษา 2551 โดยแยกตามระดับชั้นได้ดังนี้

อนุบาล 1	มีนักเรียนจำนวน	3	คน
อนุบาล 2	มีนักเรียนจำนวน	2	คน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1	มีนักเรียนจำนวน	4	คน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2	มีนักเรียนจำนวน	3	คน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3	มีนักเรียนจำนวน	4	คน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4	มีนักเรียนจำนวน	3	คน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5	มีนักเรียนจำนวน	14	คน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6	มีนักเรียนจำนวน	4	คน

2.2 สถานที่ตั้งโรงเรียนวัดอุตะเภา

โรงเรียนวัดอุตะเภาตั้งอยู่เลขที่ 1 หมู่ที่ 6 ตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแซง จังหวัดสระบุรี

2.3 วิสัยทัศน์โรงเรียนวัดอู่ตะเภา

โรงเรียนจัดการศึกษาให้นักเรียนเป็นคนดี เก่งการอ่าน การแก้โจทย์ ปัญหาคณิตศาสตร์และอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข มีคุณธรรมด้านความซื่อสัตย์ มีระเบียบวินัย ขยัน ประหยัด สภาพแวดล้อม ร่มรื่น สวยงาม น่าอยู่

คำขวัญโรงเรียนวัดอู่ตะเภาคือ เรียนดี มีวินัย ใช้ประหยัดใจซื่อสัตย์ ถือคุณธรรม

2.4 การจัดการเรียนรู้โรงเรียนวัดอู่ตะเภา

โรงเรียนวัดอู่ตะเภา เปิดทำการสอนระดับปฐมวัยและระดับประถมศึกษา โดยแบ่งออกเป็น 8 ห้องเรียนดังนี้ อนุบาล 1 ถึงอนุบาล 2 และ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นประถมศึกษา ปีที่ 6 โรงเรียนวัดอู่ตะเภา มีการจัดการเรียนรู้จำแนกตามกลุ่มสาระการเรียนรู้ โดยแบ่งออกได้เป็น 8 กลุ่มสาระการเรียนรู้ คือกลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ กลุ่มสาระการเรียนรู้คณิตศาสตร์ กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาอังกฤษ กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม กลุ่มสาระการเรียนรู้พลานามัย กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ กลุ่มสาระการเรียนรู้การงานอาชีพ ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 และ รวมเวลาเรียน 1,000 ชั่วโมงต่อปี

พุทธประวัติ

1. ประสูติ

กรมการศาสนา (2550, หน้า 60) กล่าวไว้ว่า พระเจ้าสุทโธทนะ มีพระอัครมเหสี ทรงพระนามว่ามหายาเทวี ทั้งสองพระองค์ทรงอยู่ร่วมกันมาด้วยความผาสุกจนกระทั่งพระมหายาเทวีทรงมีพระครรภ์ เมื่อพระครรภ์แก่จนจะประสูติ พระนางได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระสวามีให้แปลพระราชนิพนธ์ไปประทับที่กรุงเทวทหะเป็นการชั่วคราว ทั้งนี้ก็เพื่อประสูติในตระกูลของพระนางตามประเพณีนิยมสมัยนั้น พระมหายาเทวีเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ พร้อมด้วยข้าราชการบริพารในเวลาเช้าของวันเพ็ญเดือน 6 ก่อนพุทธศักราช 80 ปี เมื่อขบวนเสด็จผ่านมาถึงสวนลุมพินีอันตั้งอยู่กึ่งกลางทางระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์และกรุงเทวทหะ ต่อกัน พระนางทรงมีพระประสงค์จะประพาสุทธาน ข้าราชการบริพารจึงเชิญเสด็จแวะไปประทับพักผ่อนอิริยาบถใต้ต้นสาละ ขณะประทับอยู่ที่ สวนลุมพินีนั้นพระนางได้ประสูติพระโอรส ภายใต้นต้นสาละ เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทราบข่าวประสูติจึงตรัสสั่งให้เชิญพระนางพร้อมด้วยพระราชกุมารกลับคืนกรุงกบิลพัสดุ์โดยด่วน

ข่าวประสูติแพร่ไปถึงอสิตดาบส ผู้อาศัยอยู่ในอาศรมเชิงเขาหิมาลัย ดาบสท่านนี้มีความคุ้นเคยกับราชสำนักของพระเจ้าสุทโธทนะ พอทราบว่าข่าวประสูติของพระราชกุมาร ดาบสจึงลงจากเขาเข้าไปเยี่ยมเยียนยังราชสำนัก ท่านมีความรู้เกี่ยวกับการทำนายมหาบุริสลักษณะพอเห็นพระราชกุมารก็ทำนายได้ทันทีว่านี่คือผู้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

จึงกล่าวพยากรณ์ว่า พระราชกุมารนี้จักบรรลุประสัพพะปัญญา เห็นแจ้งพระนิพพานอันบริสุทธิ์อย่างยิ่ง ทรงหวังประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก จะประกาศธรรมอันประเสริฐ แล้วกราบลงแทบพระบาทของพระกุมาร พระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรเห็นเหตุการณ์นี้ทรงรู้สึกอัศจรรย์และเปี่ยมล้นด้วยปีติถึงกับทรุดพระองค์ลงอภิวาทพระราชกุมารตามอย่างดาบส

เมื่อพระกุมารประสูติได้ 5 วัน พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้ประกอบพิธีเฉลิมฉลองรับขวัญและขนานพระนาม โดยเชิญพราหมณ์ 108 คน ผู้เชี่ยวชาญไตรเพทมาบริโภคนิโคชนาหาร

ต่อจากนั้นพราหมณ์ 8 คน ผู้รู้การทำนายลักษณะได้ตรวจสอบลักษณะของพระกุมารแล้วพบว่าพระกุมารมีลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ จึงให้คำทำนายชีวิตในอนาคตของพระกุมาร พราหมณ์ 7 คน ชูสองนิ้วแล้วทำนายว่าพระสิทธัตถะราชกุมารนี้มีคติเป็นสองประการคือถ้าอยู่ครองเพศฆราวาสจะได้เป็นจักรพรรดิ แต่ถ้าออกผนวชจะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าศาสดาเอกของโลก แต่พราหมณ์คนที่ 8 ชื่อว่าโกณฑัญญะ ชูนิ้วเดียวแล้วทำนายยืนยันหนักแน่นเป็นคติเดียวว่า พระกุมารจะต้องออกผนวชและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่อจากนั้นที่ประชุมของพราหมณ์ได้ถวายพระนามแด่พระกุมารว่าสิทธัตถะ แปลว่าสมปรารถนาหมายความว่าผู้สร้างความสำเร็จสมปรารถนาแก่ชาวโลกทั้งปวง

ในวันที่ 7 นับแต่วันประสูติ พระนางมหายาเทวีผู้เป็นพระชนนีของพระกุมารได้ทิวศด ทั้งนี้เพราะมารดาของพระโพธิสัตว์มีอายุน้อยนัก เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ 7 วัน มารดาของพระโพธิสัตว์ย่อมทิวศดไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต นับแต่นั้นมาพระสิทธัตถะราชกุมารจึงอยู่ในความดูแลของนางมหาปชาบดีโคตรมี พระน่านางของพระองค์ซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะสืบต่อมา

1.1 ตรุณวัย

กรมการศาสนา (2550, หน้า 61-62) กล่าวไว้ว่า คำพยากรณ์ของพราหมณ์ที่ว่า ถ้าพระราชกุมารอยู่ครองเพศฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นสร้างความปีติยินดีแก่พระเจ้าสุทโธทนะผู้ปรารถนาจะเห็นสักกชนบทซึ่งเป็นอาณาจักรเล็กที่ต้องสยบยอมต่ออำนาจของมหาอาณาจักรเพื่อนบ้านชื่อแคว้นโกศล พระองค์ปรารถนาจะเห็นพระโอรสสร้างสักกชนบทให้อำนาจเกรียงไกรเหนือแคว้นมหาอำนาจในสมัยนั้น แต่พระองค์ยังทรงหวังพระทัยว่าพระราชโอรสอาจเลือกการออกบรรพชาเป็นจุดหมายสำคัญว่าการครองราชย์ตามคำพยากรณ์ในมิตินี้ที่สอง เพราะพระองค์เป็นกษัตริย์ จึงต้องพยายามดำเนินการให้พระกุมารได้ขึ้นครองราชย์สืบสันตติวงศ์ และทรงกระทำทุกวิถีทางเพื่อป้องกันพระราชโอรสมิให้มีพระทัยโน้มไปในทางบรรพชา ทรงรับสั่งให้ข้าราชการบริหารบำรุงบำเรอโลกียสุขแก่พระสิทธัตถะราชกุมารอย่างเต็มที่ ไม่มีอะไรที่พระกุมารปรารถนาแล้วจะไม่ได้พระกุมารจึงเป็นพระยุพราชผู้สุขุมลลาดอย่างยิ่งจึงมีบันทึกกล่าวถึงไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลายเราเป็นผู้ละเอียดอ่อน ละเอียดอ่อนมาก ละเอียดอ่อนที่สุด พระชนกรับสั่งให้ขุดสระโบกขรณี 3 สระ สำหรับเราไว้ในพระราชวัง ให้ปลูกอุบลบัวขาบสระหนึ่ง ปลูกปทุมบัวหลวงสระหนึ่ง ปลูกปทุมศรีบัวขาวสระหนึ่ง ไม่เพียงแต่เราจะใช้ไม้จันทน์ แคว้นกาสิเท่านั้น ทั้งผ้าโพก เสื้อ ผ้าถุง ผ้าห่มของเราล้วนทำในแคว้นกาสิ มีคนคอยกัน เสด็จนครให้เราตลอดคืนตลอดวัน ด้วยหวังว่าหนาว ร้อน ฤดู ฤดูร้อน หรือน้ำค้างอย่าได้ กล้ำกรายเรา

แม้พระราชบิดาจะได้พยายามทุกวิถีทาง เพื่อชักจูงพระกุมารให้ติดอยู่ในเสน่ห์ ยั่วชวนใจของเพศฤๅษี ก็ดูเหมือนว่าความพยายามนั้นจะไม่สามารถทำลายพระอุปนิสัย ฝักรวมของพระกุมาร ดังมีเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้น กล่าวคือครั้งหนึ่งมีการจัดงานพิชฌมกล แรกนาขวัญ พระเจ้าสุทโธทนะเสด็จแรกนาด้วยพระองค์เอง โปรดให้เชิญเสด็จพระกุมารไปด้วยและให้แต่งตั้งที่ประทับอยู่ภายใต้ต้นหว่า ครั้นถึงเวลาแรกนาขวัญ พวกนางสนมที่เสียนางนมพากันไปดูพิธีแรกนาขวัญ ปลอຍพระราชกุมารเพียงลำพัง พระกุมารประทับนั่งขัดสมาธิเจริญ อานาปานสติกรรมฐานจนได้ปฐมฌาน ขณะนั้นเป็นเวลาบ่าย เงามองต้นไม้อื่นได้ฉายไปตามดวงตะวัน ยกเงาของต้นหว่าซึ่งหยุดอยู่กับที่เสมือนหนึ่งเป็นเงาขณะเที่ยงวัน ปรากฏเป็น อัศจรรย์ประจักษ์แก่พี่เลี้ยงนางที่กลับมาเห็น จึงรีบนำความไปกราบบังคมทูลพระราชบิดา พระเจ้าสุทโธทนะเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นเหตุการณ์ ทรงเลื่อมใสพระโอรสเป็นอย่างมาก ถึงกับยกพระหัตถ์ขึ้นถวายอภิวาทพระราชกุมารอันเป็นการอภิวาทครั้งที่ 2 นับแต่การอภิวาทครั้งแรกเมื่ออดีตดาบสเข้าเฝ้าพระกุมาร

เมื่อพระราชกุมารทรงเจริญวัยพอที่จะเข้ารับการศึกษาพระราชบิดาทรงพาไปมอบไว้ในสำนักครูวิศวามิตรเพื่อให้ทรงศึกษาศิลปวิทยาต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับรัชทายาททั้งหลาย พระราชกุมารทรงศึกษาอย่างรวดเร็วมาก ไม่นานนักก็จบหลักสูตรศาสตร์ 18 ประการ ครั้นถึงคราวต้องแสดงความสามารถต่อหน้าพระที่นั่ง พระองค์ก็แสดงได้ดีเลิศล้ำหน้าพระราชกุมารอื่นๆ อันนำความชื่นชมยินดีมาสู่พระราชบิดาและพระประยูรญาติ

ในระยะเวลาที่แสดงความสามารถนั้นพระสิทธัตถะราชกุมารมีพระชนมายุครบ 16 พรรษา เป็นเวลาสมควรแก่การอภิเษกสมรส พระราชบิดาตรัสสั่งให้สร้างปราสาท 3 หลัง ชื่อว่าสุจันทะ โกกนุทะ และโกญจะ เพื่อเป็นที่ประทับของพระราชโอรสใน 3 ฤดู คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน แล้วทรงขอเจ้าหญิงยโสธรา (พิมพา) พระราชบุตรีของพระเจ้าสุปปพุทธะ ในเทวทหนครมาอภิเษกเป็นพระชายาของพระกุมาร ชีวิตของพระสิทธัตถะราชกุมารในช่วงนี้เพียบพร้อมด้วยโลเกียสุข ดังพระพุทธดำรัสตรัสเล่าภายหลังว่า

เมื่อก่อนสมัยเราเป็นคฤหัสถ์ครองเรือน เป็นผู้โอ้มหาเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ห้า บำเรอตนด้วยรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่น่าปรารถนารักใคร่ชอบใจ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ปราสาทของเรานั้นมีถึงสามหลัง คือปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูฝน

ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูหนาว ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูร้อน เรานั้นถูกบำเรอด้วยดนตรี มีแต่สตรีไม่มีบุรุษเจียนอยู่บนปราสาท สำหรับฤดูฝนตลอดสี่เดือน ไม่เคยลงจากปราสาทเลย

1.2 ออกบรพพา

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง (2535, หน้า 26) กล่าวไว้ว่า แม้พระสิทธัตถะ ราชกุมารจะทรงดำเนินชีวิตอันสมบุรณ์พูนสุขอย่างนั้น ความเบื่อหน่ายในเพศฆราวาสก็เกิดขึ้น ได้ จนทำให้พระองค์ตัดสินใจพระทัยออกบรพพาเมื่อมีพระชนมายุได้ 29 พรรษา อะไรคือสาเหตุที่แท้จริงของการออกบรพพายังเป็นปัญหาที่ยังไม่มีข้อยุติ นักปราชญ์ส่วนใหญ่เชื่อกันว่า แนวทางมหาปทานสูตรที่ว่าพระสิทธัตถะราชกุมารเสด็จประพาสพระอุทยาน 4 ครั้ง ทรงพบ เทวทูต 4 คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ตามลำดับในการประพาสแต่ละครั้ง การพบ เทวทูตหรือความทุกข์ 4 มิติของชีวิต ทำให้พระเนตรสว่างพอที่จะหยั่งรู้ถึงความไม่เที่ยงแท้ และไร้แก่นสารของชีวิต พระองค์ทรงเก็บเอาภาพของคนแก่ คนเจ็บ และคนตายมาเป็นเรื่องที่จะต้องครุ่นคิดจริงจัง ทำให้ลดความมัวเมาในความเป็นหนุ่ม ความมีสุขภาพดีและความมัวเมา ในชีวิต ทรงเตือนพระองค์เองว่าพระองค์หนีความแก่ ความเจ็บและความตายไม่พ้น แต่ยังมี ทางหลุดพ้นเหลืออยู่สายหนึ่งนั่นคือการเลือกใช้ชีวิตแบบสมณะนิกบวชอันปลอดจากภารกิจที่เป็นเครื่องถ่วงไม่ให้ค้นพบโมกขธรรม พระองค์ทรงดำริว่า ชีวิตฆราวาสคับแคบเป็นทางมาแห่ง ฝุ่นละออง การบวชเป็นทางสะดวกปลอดโปร่ง การที่บุคคลผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์เต็มเหมือนสังข์ขัดไม่ใช่ทำได้ง่าย อย่างไรก็ตามเราควรจะต้องปลงผม โกนหนวด หนุ่งห่มผ้า กาสาวพัสตร์ สละบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิต

เมื่อได้ทรงตัดสินใจพระทัยออกผนวชแล้ว พระสิทธัตถะราชกุมารทรงรอเวลาอยู่ จนกระทั่งทราบข่าวว่าพระนางพิมพาประสูติพระโอรส ต่อมาได้พระนามว่า ราหุล เพราะในวัน ประสูติ พระสิทธัตถะราชกุมารทรงเปล่งอุทานว่า ราหุล โล ชาโต พนฺหนิ ชาต (ช่วงเกิดแล้ว เครื่องพันธนาการเกิดแล้ว) ตกเวลากลางคืนของวันประสูตินั้นพระสิทธัตถะราชกุมารทรงนัด แนะกับนายฉันทะให้นำ ม้ากัณฐกะเตรียมรอนำเสด็จออกบรพพา พระองค์เสด็จไป ทอดพระเนตร พระราหุลกุมารและพระนางพิมพาผู้กำลังบรรทมหลับ แล้วทรงม้ากัณฐกะพร้อม ด้วยนายฉันทะเสด็จออกจากพระราชวังในคืนที่เสด็จออกบรพพานั้นพระสิทธัตถะราชกุมาร ทรงมีพระชนมายุ 29 พรรษา

เมื่อเสด็จออกพ้นพระราชวังแล้ว พระสิทธัตถะราชกุมารทรงเข้าเขตแดนแคว้น โกลลและแคว้นวัชชี เวลาใกล้รุ่งเสด็จถึงฝั่งแม่น้ำโนมานที แม่น้ำสายนี้อยู่ระหว่างเขตแดนของ สามแคว้นคือแคว้นสักกะ แคว้นโกศลและแคว้นวัชชี พระองค์ทรงม้าข้ามฝั่งแม่น้ำ แล้วเสด็จลง จากหลังม้าไปประทับนั่งบนกองทราย ทรงเปลื้องเครื่องทรง และมอบให้นายฉันทะนำกลับ พระนคร ทรงตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ ครองผ้ากาสาวพัสตร์แล้วอธิฐานใจบวชเป็นบรรพชิต ทรงส่งนายฉันทะกลับเสด็จลำพังพระองค์เดียวมุ่งพระพักตร์ไปยังแคว้นมคธ

ในที่นี้มีข้อควรสงสัยบางประการเกี่ยวกับอาการกิริยาที่พระสิทธัตถะราชกุมารเสด็จออกผนวชนั้นก็คือ ตามเรื่องราวที่บรรยายมานั้น พระกุมารเสด็จหนีออกผนวชในเวลากลางคืน โดยที่พระราชบิดาและพระประยูรญาติไม่ทรงทราบ แต่พระโคตมปิฎกได้บันทึกไว้ว่า พระราชบิดาและพระประยูรญาติทรงทราบแต่ไม่อาจทักท้วงห้ามปราม ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าไว้ว่า สมัยเมื่อเรายังเป็นหนุ่มมีผมดำสนิท อยู่ในวัยที่กำลังเจริญเติบโต เมื่อมารดาบิดาไม่ปรารถนา (จะให้บวช) ร้องให้น้ำตานองหน้าอยู่เราได้ปลงผมโกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ สละเรือนออกบวชเป็นบรรพชิตพระดำรัสนี้แสดงว่าพระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบว่าพระสิทธัตถะราชกุมารจะออกผนวช แต่ไม่อาจทักท้วงห้ามปรามได้ ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่า ทำไมจึงทักท้วงห้ามปรามไม่ได้ คงจะมีเหตุจำเป็นบางประการเกิดขึ้น แต่ไม่ได้รับการบันทึกเป็นหลักฐานถ้าเชื่อตามมติว่า พระกุมารเสด็จหนีออกไปผนวช พระราชบิดาทรงทราบก็น่าจะส่งคนไปติดตามอ่อนวอนให้กลับพระนครแต่ไม่ปรากฏว่ามีการกระทำเช่นนั้นเลย

อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำหรับประเด็นประนีประนอมในที่นี้น่าจะเป็นว่า พระสิทธัตถะราชกุมารเสด็จหนีไปในเวลากลางคืน พระราชบิดามาทราบเรื่องราวในเวลาเช้า เมื่อนายฉันทะกลับมากราบทูลว่าพระกุมารได้ปลงผมโกนหนวดอธิษฐานเพศเป็นบรรพชิตแล้วสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงประทานการวินิจฉัยไว้ว่า บางทีการตัดพระเมสลินนั้นเองเป็นเหตุให้พระราชบิดาและพระญาติวงศ์สิ้นหวังในพระองค์ เพราะได้ยินว่าคนในครั้งนั้นถือการตัดผมว่าเป็นจัญไร คนผู้ตัดหรือโกนผมแล้ว เป็นที่ดูหมิ่นของคนทั้งหลาย

1.3 บำเพ็ญเพียร

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเตี๋ยง (2535, หน้า 28) กล่าวไว้ว่าภายหลังการบรรพชา พระสิทธัตถะทรงพำนักอยู่ที่อนุปิยอัมพวันเป็นเวลาหนึ่งสัปดาห์แล้วได้เสด็จดำเนินไปแคว้นมคธ ทรงพบพระเจ้าพิมพิสารผู้มาเข้าเฝ้า จากนั้นพระองค์เสด็จไปสมัครเป็นศิษย์ของคณาจารย์ใหญ่ 2 ท่าน คือ อาหารดาบสและอุทกดาบส ฝึกปฏิบัติกรรมฐานหรือโยคะในสำนักของอาจารย์จนได้ รูปฌาน 3 และอรุพฌาน 4 ซึ่งเป็นขั้นที่จบหลักสูตรหมดความรู้ของอาจารย์ เมื่ออาจารย์ทั้งสองจะเชิญให้อยู่ในสำนักต่อไปด้วยตำแหน่งฐานะเท่าเทียมอาจารย์พระสิทธัตถะก็ไม่ทรงปรารถนา ทรงอำลาจากสำนักไปเพราะพิจารณาเห็นว่าลัทธิพหุฌานสมาบัติที่ได้มายังไม่ใช่สัมมาสัมโพธิญาณ

เมื่อวิเคราะห์ดูแล้วจะพบว่าการปฏิบัติสมาธิจนได้อรุพฌาน 4 ไม่ถือว่าออกนอกทางนิพพานแต่อย่างใด แท้ที่จริงนั้นการได้ฌานสมาบัติเป็นการอยู่ตรงทางนิพพาน เพราะได้เพียงศึกษา 2 ข้อ คือ ศีลกับสมาธิ แต่ยังขาดปัญญา สิ่งนี้อาหารดาบสและอุทกดาบสสอนสาวกคือสิ่งที่เรียกว่า โยคะซึ่งเป็นวิธีเจริญสมาธิภาวนานั่นเอง ผลของโยคะเท่ากับหรือเป็นอันเดียวกันกับผลของสมถกรรมฐานในพระพุทธศาสนา อันนี้เป็นการยืนยันว่า สมถกรรมฐานมีอยู่แล้ว ในศาสนาอื่นสมัยพระพุทธเจ้า แต่สมถกรรมฐานอย่างเดียวไม่ทำให้ถึงนิพพาน ภายหลังพระพุทธองค์ทรงใช้สมาธิที่ได้จากการปฏิบัติสมถกรรมฐานมาเป็นวิธีแห่งการเจริญวิปัสสนา

กรรมฐานจึงได้ปัญญาตรัสรู้ ดังนั้นวิปัสสนากรรมฐานจึงเป็นคำสอนพิเศษที่มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

แต่เนื่องจากพระองค์ไม่ได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต่อจากการได้อุปสมถะในสำนักของอุทกดาบส พระองค์จึงไม่ได้ตรัสรู้และทรงพิจารณาเห็นว่ารูปฌานนี้ ไม่เป็นไปเพื่อเป้าหมายเพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสนิท เพื่อสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน พระองค์ทรงหยุดการบำเพ็ญเพียรทางใจซึ่งพาพระองค์มาครั้งทางนิพพาน ทรงหันไปบำเพ็ญเพียรทางกายอันพาเจอนอกทางนิพพาน การบำเพ็ญเพียรทางกายนั้นมีชื่อเรียกว่า ทุกกรกิริยาหรือการทรมานตน

เมื่อเสด็จออกจากสำนักของดาบสทั้งสองแล้ว พระสิทธัตถะได้เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม บำเพ็ญทุกกรกิริยาหรือการทรมานตนในที่นั้นการบำเพ็ญทุกกรกิริยานี้ แบ่งเป็น 3 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 ทรงกตพระทนต์ด้วยพระทนต์ กตพระคาลสุ (เพดาน) ด้วยพระชีวหาไว้ให้แน่นจนพระเสโท (เหงื่อ) ไหลออกจากพระทักขะ (รักแร้) เสร็จแล้วทรงทดลองทำวิธีที่สอง

ระยะที่ 2 ทรงผอนกลั้นลมหายใจเข้า – ออก เมื่อลมนั้นเดินไม่สะดวกทางช่องพระนาสิกและช่องพระโอษฐ์ ก็เกิดเสียงดังอุ้ทางช่องพระกรรณทั้งสอง ทำให้ปวดพระเศียรอย่างแรง มีอาการเสียดพระอุทรและร้อนในพระวรกายเป็นที่สุด แม้ทรงทรมานกายเพียงนี้ก็ยังไมบรรลุปิณญาณ จึงเปลี่ยนเป็นวิธีที่ 3

ระยะที่ 3 ทรงอดพระกระยาหาร โดยลดอาหารลงทีละน้อยๆ จนไม่เสวยพระกระยาหารเลย พระวรกายเหี่ยวแห้ง พระฉวีวรรณเศร้าหมอง พระอัฐิปราภฏทั่วพระวรกาย เมื่อทรงลูบ พระวรกายเส้นพระโลมาก็หลุดติดพระหัตถ์ พระกำลังลดน้อยถอยลง เมื่อเสด็จดำเนินไปทางไหนก็ถึงกับชวนเซล้มลงสลบ พอฟื้นคืนสติขึ้นมา ทรงดำริว่าการทรมานตนอย่างมากที่สุดก็ทำได้แค่นี้ เราทำหมดแล้ว แต่ยังไม่ได้ตรัสรู้ การบำเพ็ญทุกกรกิริยาจึงไร้ผล ได้ตัดสินพระทัยเลิกบำเพ็ญทุกกรกิริยา เสวยพระกระยาหารตามปกติ และทรงหันกลับมาบำเพ็ญเพียรทางใจด้วยการเจริญ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงการที่พระองค์ตัดสินพระทัยเลือกการปฏิบัติกรรมฐานมาเป็นทางแห่งการตรัสรู้

ความระลึกนี้ได้เกิดแก่เราว่า เราจำได้อายุเมืองงานแรกนางขวัญแห่งเจ้าศากยยะผู้เป็นพระราชบิดา เรานั่งไต้ร่มไม้หว้าอันเยือกเย็น มีใจสวดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานมีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ นั้นแหละน่าจะเป็นทางแห่งการตรัสรู้ เราได้มีความรู้สึกสำนึกกว่านั้นแหละคือทางแห่งการตรัสรู้

เมื่อพระสิทธัตถะราชกุมารออกผนวช พราหมณ์โกณฑัญญะผู้เคยทำนายลักษณะพระกุมารในวันชนานพระนามว่าพระกุมารจะต้องออกบวชและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ชักชวนบุตรของเพื่อน 4 คน ออกบวชตามเสด็จเพราะเชื่อมั่นว่า พระสิทธัตถะจะต้องได้ตรัสรู้เป็น

พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า นักบวชทั้งห้าที่มีโกณฑัญญะเป็นหัวหน้ามีชื่อเรียกว่า ปัญจวัคคีย์ พวกปัญจวัคคีย์นี้ได้ปรนนิบัติรับใช้พระโพธิสัตว์ขณะที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา จึงสามารถเป็นพยานได้ว่า พระสิทธัตถะทรงมานพระองค์มาน้อยเพียงไร ครั้นเห็นว่า พระสิทธัตถะเลิกระบบำเพ็ญทุกรกิริยา หันกลับมาเสวยพระกระยาหารอีก พระปัญจวัคคีย์ ได้ตำหนิพระสิทธัตถะว่าลัสม์เหลวและกลายเป็นคนมักมาก ต่างรู้สึกผิดหวังจึงพากันละทิ้งพระสิทธัตถะหนีไปอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเมืองพาราณสี

การจากไปของพระปัญจวัคคีย์นับเป็นสิ่งที่ดีเพราะจะได้ไม่มีใครรบกวนสมาธิของพระสิทธัตถะพระองค์จึงสามารถบำเพ็ญเพียรทางใจคือทำกรรมฐานได้เต็มที่และการบำเพ็ญเพียรครั้งนี้ทำให้พระองค์ตรัสรู้

2. ตรัสรู้

ในเวลาเช้าของวันเพ็ญเดือน 6 พระสิทธัตถะประทับนั่งใต้โคนต้นไทร นางสุชาดา นำอาหารมาเพื่อแกลบนรุษเวทดาประจำต้นไทร พบพระสิทธัตถะก็เข้าใจว่าเป็นเทวดานั่งรอเครื่องพลีกรรมจึงนำข้าวมธุปายาสไปถวายทั้งถาด พระสิทธัตถะรับของถวายแล้วถือถาดไปยังริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงสรงนพระวรกายแล้วขึ้นมาประทับนั่งเสวยข้าวมธุปายาสจำนวน 49 ปัน จนหมด จากนั้นเสด็จไปประทับใต้ต้นไม้สาละ จนเวลาเย็นจึงเสด็จไปที่ต้นมหาโพธิ์ ทรงปูลาดหญ้าคา 8 ก้า ที่โศภิตยพราหมณ์ถวายในระหว่างทางลงใต้ต้นมหาโพธิ์ ประทับนั่งขัดสมาธิ ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกหันพระปฤษฎางค์เข้าหาด้านมหาโพธิ์ ทรงอธิษฐานว่าแม้เนื้อและเลือดจะเหือดแห้งไป เรายังไม่บรรลूसัมมาสัมโพธิญาณตราบใดจะไม่ลุกขึ้นจากที่นี่ตราบนั้น

จากนั้นพระสิทธัตถะทรงเจริญสมาธิภาวนาจนจิตเป็นสมาธิได้ฌานที่ 4 แล้วบำเพ็ญภาวนาต่อไปจนได้ญาณ 3 คือ ในยามที่หนึ่งของคืนนั้นทรงได้บุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ระลึกชาติปางก่อนของพระองค์เองได้ ในยามที่ 2 ทรงได้จุตูปปาตญาณ คือมีตาทิพย์สามารถมองเห็นการจุติและอุบัติของวิญญาณทั้งหลายและในยามสุดท้ายทรงได้อาสวักขยญาณ คือ ตรัสรู้หรือริยสัจ 4 ว่าอะไรคือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ความรู้นี้ทำให้กิเลสอาสวะหมดสิ้นไปจากจิตใจ

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงสภาพจิตของพระองค์ขณะเข้าถึงความหลุดพ้นไว้ว่า เมื่อเรารู้เห็น (อริยสัจ 4) อย่างนี้ จิตจึงหลุดพ้นทั้งจากกามาสวะ ภวาสวะและอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วเราได้มีญาณหยั่งรู้ว่าตนเองหลุดพ้นแล้ว เรารู้แจ่มชัดว่าชาติสิ้นแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์จบแล้ว ทำหน้าที่สำเร็จแล้ว ไม่มีอะไรให้เป็นอย่างนี้อีกแล้ว

พระสิทธัตถะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเวลาที่แสงเงินแสงทองเริ่มจับขอบฟ้า รวมระยะเวลาที่บำเพ็ญเพียรตั้งแต่ออกผนวชจนตรัสรู้ได้ 6 ปี ขณะที่ตรัสรู้พระองค์มี

พระชนมายุ 35 พรรษา

2.1 เสวยวิมุตติสุข

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชียง (2535, หน้า 36) กล่าวไว้ว่า เมื่อตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ต้นมหาโพธิ์และบริเวณข้างเคียงเป็นเวลา 7 สัปดาห์ คือ

สัปดาห์ที่ 1 ประทับนั่งใต้ต้นมหาโพธิ์ต่อไปอีก 7 วัน ทรงทบทวนปฏิสนธิภาพที่พระองค์เพิ่งตรัสรู้

สัปดาห์ที่ 2 เสด็จออกจากต้นมหาโพธิ์ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประทับยืนเพ่งต้นมหาโพธิ์โดยมิได้กะพริบพระเนตร

สัปดาห์ที่ 3 เสด็จกลับมาประทับอยู่กึ่งกลางระหว่างอนิมิสเจดีย์และต้นมหาโพธิ์ทรงจกรมอยู่ที่นั่นตลอด 7 วัน ที่จกรมนั้นมีชื่อเรียกต่อมาว่า รัตนจกรมเจดีย์

สัปดาห์ที่ 4 เสด็จไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของต้นมหาโพธิ์ประทับนั่งขัดสมาธิพิจารณาอภิธรรมปิฎกตลอด 7 วัน สถานที่นั้น มีชื่อเรียกต่อมาว่า รัตนพรเจดีย์

สัปดาห์ที่ 5 เสด็จไปทางทิศตะวันออกของต้นมหาโพธิ์ประทับอยู่ใต้ต้นไทร ซึ่งเป็นที่พักของคนเลี้ยงแพอันได้ชื่อว่า อชปาลนิโครธ ทรงเสวยวิมุตติสุขตลอด 7 วัน

สัปดาห์ที่ 6 เสด็จไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นมหาโพธิ์ ประทับอยู่ใต้ต้นไม้จิกหรือมุจลินท์ เสวยวิมุตติสุขที่นั่นอีก 7 วัน

สัปดาห์ที่ 7 เสด็จไปยังต้นเกดหรือราชายตนะ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของต้นมหาโพธิ์ ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่นั่นเป็นสัปดาห์สุดท้ายในสัปดาห์นี้ มีพ่อค้า 2 พี่น้อง ชื่อตปัสสะและภัลลิกะเดินทางผ่านมาพบจึงนำเสบียงเข้าไปถวายแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกคนแรกที่เข้าถึงพระรัตนะสองคือพระพุทธและพระธรรมเป็นสรณะ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตนครราชสีมา (2545, หน้า 11-15) กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าครั้นเสวยวิมุตติสุขครบ 7 สัปดาห์แล้ว พระองค์เสด็จกลับมาประทับที่ควงไม้ไทรชื่ออชปาลนิโครธอีก ทรงดำริว่า ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้เป็นของลึกซึ้งยากที่ผู้อื่นจะรู้ตามท้อพระทัยในอันที่จะประกาศธรรม แต่อาศัยที่ทรงมีพระกรุณาในหมู่สัตว์ประกอบกับพิจารณาทราบชัดถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล 4 ประเภท อันเปรียบได้กับบัว 4 เหล่า คือ

1. อุคฆฏิตัญญู ผู้มีปัญญาดี และมีกิเลสน้อย สามารถเข้าใจฉับพลันเพียงเพราะได้ยินหัวข้อธรรมที่ยกขึ้นแสดง เหมือนดอกบัวที่พ้นน้ำพอดต้องแสงอาทิตย์ก็บานทันที

2. วิปจิตตัญญู ผู้มีปัญญาปานกลางและมีกิเลสปานกลางสามารถเข้าใจธรรมได้ถ้ามีการอธิบายความให้พิสดารออกไปบุคคลประเภทนี้เปรียบได้กับดอกบัวที่อยู่เสมอน้ำพร้อมจะบานในวันรุ่งขึ้น

3. เนยยะ ผู้มีปัญญาน้อยแต่มีกิเลสหนา สามารถเข้าใจธรรมได้ก็ต่อเมื่อมีการพร่ำสอน ย้ำแล้วย้ำอีก เหมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำรอโอกาสบานในวันต่อไป

4. ปทปรมะ บุคคลไร้ปัญญา เรียนหัวข้อธรรมได้บ้างแต่ไม่อาจเข้าใจความหมาย เปรียบได้กับดอกบัวที่เพิ่งงอกขึ้นใหม่ ยังอยู่ในโคลนตม มักจะตกเป็นอาหารของปลาและเต่า

ในจำนวนบุคคล 4 ประเภทนี้ สามประเภทข้างต้นยังเป็นผู้ที่พระองค์พอจะสอนให้ ตรัสรู้ตามได้ ทรงพิจารณาเห็นดังนี้แล้วจึงตัดสินพระทัยแสดงธรรม

2.2 ปฐมเทศนา

เมื่อได้ตกลงพระทัยว่าจะประกาศศาสนาแล้ว ทรงนึกถึงบุคคลที่สมควรจะแสดงธรรมโปรดก่อนซึ่งจะต้องเป็นดอกบัวพ้นน้ำ ทรงนึกถึงอาหารดาบสและอุทกดาบส แต่ทราบว่ายานทั้งสองสิ้นชีพแล้วจึงตัดสินพระทัยโปรดปัญจวัคคีย์ แล้วเสร็จไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ถึงที่นั่นในเวลาเย็นของวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 8 เมื่อแรกพบพระพุทธองค์ พวกปัญจวัคคีย์แสดงอาการไม่เคารพเชื่อฟังพระศาสดา ต่อเมื่อพระองค์ตรัสเตือนแล้ว จึงตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาภิกษุแรก ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในวันรุ่งขึ้นมีชื่อว่าธรรมจักรกัปปวัตตสูตร พระสูตรนี้เป็นพระธรรมเทศนาภิกษุแรกจึงมีความหมายมาก เพราะถ้าหากไม่มีใครสามารถเข้าใจได้ ก็จะทำให้พระองค์ท้อพระทัยไปว่าพระธรรมนั้นลึกซึ้งเกินกว่าคนทั่วไปจะหยั่งถึง ฉะนั้น เมื่อท่านโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมสำเร็จเป็นพระโสดาบันในเวลาจบเทศนา พระพุทธองค์จึงเปล่งอุทานว่า อญญาสิ วตะโก โกณฑัญญะ (ท่านผู้เจริญ โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ) เพราะอุทานนี้ ท่านโกณฑัญญะจึงมีชื่อเพิ่มขึ้นว่าอัญญาโกณฑัญญะ ท่านได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทในวันนั้นเอง พระองค์ทรงบวชให้ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา โดยเปล่งพระวาจาว่า ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด (เอหิ ภิกขุ) ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด ท่านอัญญาโกณฑัญญะสำเร็จเป็นพระภิกษุด้วยพระวาจานี้ ท่านเป็นพระสงฆ์รูปแรกในพระพุทธศาสนา

อีก 4 วันถัดมาปัญจวัคคีย์ที่เหลือได้อุปสมบททั้งหมดในวันแรม 5 ค่ำ เดือน 9 พระพุทธองค์แสดงอนัตตลักขณสูตรโปรดพระปัญจวัคคีย์จนทั้ง 5 ท่านได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ นับว่ามีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก 6 ท่าน รวมทั้งพระพุทธเจ้า

2.3 พุทธกิจ 45 พรรษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตนครราชสีมา (2545, หน้า 20-35) กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศศาสนาโดยไม่มีการหยุดพักเป็นเวลา 45 พรรษา พุทธกิจที่พระองค์บำเพ็ญตลอดเวลานี้มีมากมาย พอจะสรุปได้ตามลำดับพรรษา ดังนี้

พรรษาที่ 1 พระพุทธองค์ทรงเสด็จจำพรรษาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันพร้อมพระปัญจวัคคีย์ ขณะประทับอยู่ที่นั่นได้แสดงธรรมโปรดยสะกุลบุตรและให้อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่ยสะและสหายอีก 4 คน ทุกคนได้ฟังธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ส่วนบิดา

มารดาและอดีตรรยาของพระยสะได้ประกาศตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา ผู้ถึงรัตนตรัยเป็นสรณะ นับเป็นอุบาสกอุบาสิกาคนแรกที่ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ในขณะนั้นมีพระอรหันต์ในโลก 11 รูป มีพุทธบริษัท 3 คือ ภิกษุ อุบาสก และอุบาสิกา

ในพรรษานี้เองสหายอื่นๆ ของพระยสะ 50 คน เป็นชาวชนบท ได้ทราบข่าวว่าพระยสะบวชจึงมาขออุปสมบท ได้ฟังธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ทุกท่าน ทำให้จำนวนพระอรหันต์ในพรรษาที่ 1 มีทั้งสิ้นรวม 61 ท่าน รวมทั้งพระพุทธเจ้า

พอพ้นฤดูฝนปีนั้น พระศาสดาทรงส่งพระอรหันต์สาวก 60 รูป ไปประกาศพระศาสนาด้วยพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความเอ็นดูแก่โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าไปทางเดียวกันถึงสองรูป ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงแสดงธรรมให้คงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดจงประกาศพรหมจรรย์ (ศาสนา) พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงสัตว์ทั้งหลายที่มีรูปในดวงตาแต่เล็กน้อยก็มีอยู่ สัตว์พวกนี้ย่อมเสื่อมจากคุณที่ควรได้ เพราะไม่ได้ฟังธรรม ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีเป็นแน่ แม้เราเองก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม

ครั้นพระสาวกแยกย้ายกันไปประกาศพระศาสนาแล้ว พระศาสดาเสด็จเพียงลำพังไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ในระหว่างทางทรงแสดงธรรมโปรดชายหนุ่ม 30 คน ชื่อว่าพวกภัททวัคคีย์ จนชายหนุ่มทั้งหมดบรรลุอรหันต์ ประทานอุปสมบทแล้วส่งไปประกาศพระศาสนา

จากนั้นเสด็จต่อไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ใช้เวลา 2 เดือน จึงปราบทูลีของหัวหน้านัชฎิล ชื่ออุรุเวลกัสสปะ พร้อมทั้งบริวาร 500 คน แล้วได้แสดงธรรมสั่งสอนนัชฎิลน้องชายอีก 2 ท่าน คือณทีกัสสปะผู้มีบริวาร 300 คน และคยาภัสสปะ ผู้มีบริวาร 200 คน ทรงประทานอุปสมบทแก่นัชฎิลทั้งหมด ทรงพาภิกษุณัชฎิล 1,003 รูป ไปที่ตำบลคยาสิละ แสดงอาทิตตปริยายสูตรโปรดจนทุกรูปสำเร็จเป็นพระอรหันต์

จากตำบลคยาสิละ พระพุทธองค์ทรงพาพระอรหันต์ 1,003 รูป ไปกรุงราชคฤห์ นครหลวงแห่งแคว้นมคธ ประทับอยู่ในตงคาลหรือลัฏฐิวัน พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบข่าว จึงเสด็จพร้อมด้วยข้าราชการจำนวนมากไปเฝ้าพระศาสดา เนื่องจากประชาชนที่ไม่เฝ้าส่วนมากเคยนับถือลัทธิชฎิลมาก่อน พระพุทธองค์จึงรับสั่งให้พระอุรุเวลกัสสปะ แสดงความไม่มีแก่นสารของลัทธิชฎิลให้ที่ประชุมทราบแล้ว พระองค์จึงทรงแสดงอนุปพพิกขา พระเจ้าพิมพิสารและข้าราชการส่วนมากได้ดวงตาเห็นธรรม ส่วนข้าราชการที่ไม่บรรลุธรรมวิเศษก็ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ

วันรุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ได้ไปฉันในพระราชวังตามคำอาราธนาของพระเจ้าพิมพิสาร ในวันนั้นพระเจ้าพิมพิสารทรงถวายพระราชอุทยานเวพวัน (สวนไม้) เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ วัดเวพวันจึงเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

ขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันวิหารนั้นกลุ่มปริพาชกมีหัวหน้าชื่ออุปติสสะ และโกณฑิยะได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า อุปติสสะและโกณฑิยะเคยฟังธรรมจากพระอัสสสิมาก่อนจนได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน พระพุทธเจ้าประทานอุปสมบทแก่ปริพาชกเหล่านั้นและแสดงธรรมโปรดพระบวชใหม่ทั้งหมด ยกเว้นพระอุปติสสะกับพระโกณฑิยะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เพราะพระโกณฑิยะเป็นพระอรหันต์เมื่อบวชได้ 7 วัน ส่วนพระอุปติสสะใช้เวลา 15 วัน จึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต่อมาพระอุปติสสะได้รับยกย่องเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาได้นามใหม่ว่า พระสารีบุตร ส่วนพระโกณฑิยะได้นามใหม่ว่าพระโมคคัลลานะ ได้รับยกย่องเป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย

เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเวฬุวันได้มีมหาสันนิบาต คือ การประชุมใหญ่ของพระสาวกเรียกว่าจาตุรงคสันนิบาต แปลว่าการประชุมประกอบด้วยองค์ 4 อรรถกถา ที่มณฑลสุทนต์ได้แสดงไว้ว่า องค์ 4 นั้น คือ

1. พระสงฆ์ได้มาประชุมกันในวันมาฆปุณณมี คือวันเพ็ญเดือนมาฆะหรือเดือนสาม

2. พระสงฆ์ 1,250 รูป มาประชุมในวันนั้นโดยมิได้นัดหมาย

3. พระสงฆ์เหล่านั้นเป็นพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา 6

4. พระสงฆ์ทั้งหมดล้วนเป็นเอหิภิกขุ คือได้รับอุปสมบทที่พระศาสดาประทานเองในโอกาสที่มีการประชุมใหญ่นี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นพุทธกิจสำคัญในพรรษาที่ 1 ของพระพุทธเจ้า

พรรษาที่ 2 ถึงพรรษาที่ 4 พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน พุทธกิจสำคัญในช่วงนี้คือการเสด็จเยือนกรุงกบิลพัสดุ์ในพรรษาที่ 2 แสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระเจ้าสุทโธทนะจนได้บรรลุนาคามิผล พระมหาปชาบดีโคตรมีและพระนางพิมพาได้บรรลุโสดา ปัตติผล พระพุทธเจ้าโปรดให้พระสารีบุตรบรรพชาาราลูกกุมารเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา ในระยะนี้เจ้าศากยะทั้ง 6 พระองค์ คือพระภัททิยะ พระอนุรุทธะ พระอานนท์ พระภัคคุ พระกิมฬิละ และพระเทวทัตได้ออกผนวชพร้อมกับช่างกลบกลบชื่ออุบาลี

ในระยะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ วัดเวฬุวันนั้น เศรษฐีชาวกรุงสาวัตถี แคว้นโกศลมีชื่อว่าอนาถปิณฑิกะ ได้เดินทางมากรุงราชคฤห์ และได้สดับพระธรรมเทศนาของพระศาสดาจนได้ดวงตาเห็นธรรม กราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปประทับที่กรุงสาวัตถี ตนเองกลับไปก่อนเพื่อเตรียมสร้างวัดรองรับเสด็จบริจาครทรัพย์ 54 โกฏิ ชื่อที่ดินของพระเจ้าเชตกุมารสร้างพระเชตวันมหาวิหารถวายเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ พระพุทธองค์มักประทับจำพรรษาอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหารนี้นานที่สุดรวมได้ 19 พรรษา

พรรษาที่ 5 พระพุทธเจ้าเสด็จประทับจำพรรษานี้ที่กุฎาคาร ศาลาป่ามทวัน กรุงเวสาลี อันเป็นเมืองหลวงของแคว้นวัชชี ในขณะที่ประทับอยู่在那้น ทรงทราบข่าวประชวรหนักของพระพุทธบิดา คือพระเจ้าสุทโธทนะ จึงรีบเสด็จพร้อมพระภิกษุสงฆ์ไปยังกรุงกบิลพัสดุ์

ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระพุทธบิดาอยู่ 7 วัน ในวันสุดท้ายพระเจ้าสุทโธทนะบรรลुพระอรหันต์และนิพพาน ภายหลังการถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระนางมหาปชาบดีทูลขออุปสมบทเป็นพระภิกษุณีถึงสามครั้ง ก็ได้รับการปฏิเสธจากพระพุทธเจ้าถึงสามครั้ง เมื่อพระศาสดาเสด็จกลับกรุงเวสาลี พระอานนท์ได้ช่วยทูลขอให้พระศาสดาอนุญาตการอุปสมบทพระภิกษุณี ในที่สุดพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตโดยมีเงื่อนไขว่าพระนางมหาปชาบดีต้องยอมรับครุธรรม 8 ประการ ซึ่งพระนางก็ยินดียอมรับครุธรรมนั้นและได้อุปสมบทด้วยการยอมรับครุธรรมนั้นเอง นับว่าพระนางมหาปชาบดีเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา ในพรรษานี้จึงมีพุทธบริษัทครบสี่ในพระพุทธศาสนา คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เมื่อพระนางมหาปชาบดีผนวชแล้วประชาชนและเสนาม้ามาคอยได้พร้อมใจกันอัญเชิญพระเจ้ามหายานามะโอรสของพระเจ้าอมิตोหะเป็นกษัตริย์แห่งกรุงกบิลพัสดุ์สืบต่อจากพระเจ้าสุทโธทนะ ฝ่ายพระนางพิมพาได้เสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุณีในระยะนี้

พรรษาที่ 6 พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาที่มกุฏบรพตทงทรมานหมู่สุรเทพยดาและมนุษย์ให้เสียพยศอันร้ายแล้วและให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

พรรษาที่ 7 พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่กรุงสาวัตถีในวันเพ็ญเดือน 8 จากนั้นเสด็จขึ้นไปประทับจำพรรษามณีสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตรัสแสดงอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์แก่เทวดาและพระพุทธมารดาผู้เสด็จมาจากสวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อสดับธรรม เมื่อออกพรรษาแล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มายังโลกมนุษย์ที่เมืองสังกัสสะ วันที่เสด็จลงมานั้นเรียกว่าวันเทโวโรหณะ

พรรษาที่ 8 พระพุทธเจ้าเสด็จประทับจำพรรษาที่ เภสกคามิคทายวัน ป่าไม้สีเสียด เขตนครสุสมารคิระในแคว้นภักคะ ซึ่งในสมัยนั้นโพธิราชกุมารผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าอุเทนเป็นเจ้าครองนคร พระพุทธเจ้าแสดงโพธิราชกุมารสูตร ในพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าตรัสประวัติของพระองค์เองตั้งแต่ออกผนวชจนแสดงปฐมเทศนา

พรรษาที่ 9 พระพุทธเจ้าทรงรับอาราธนาของโฆสกะเศรษฐีไปประทับจำพรรษา ณ วัดซึ่งเศรษฐีเป็นผู้สร้างชื่อว่า โฆสิตาราม ที่กรุงโกสัมพี นครหลวงของแคว้นวังสะ อันมีพระเจ้าอุเทนเป็นกษัตริย์ปกครอง ขณะประทับอยู่ที่นั่นพระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดพระนางสามาวดี แต่พระองค์ต้องเผชิญการกลั่นแกล้งจากพระนางมาคันทิยา ผู้จำคนตามคำพระองค์ นอกจากนั้น พระนางมาคันทิยายังจ้างคนวางเพลิงค้ำหนักของพระนางสามาวดี จนพระนางสามาวดีถูกไฟครอกสิ้นพระชนม์ เพราะกรรมอันนั้นพระนางมาคันทิยาถูกลงโทษประหารชีวิต

พรรษาที่ 10 พระภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะกันจนแตกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ ฝ่ายพระวินัยธร และพระธรรมธร พระพุทธเจ้าตรัสเตือนให้สามัคคีปรองดองกันก็ไม่มีใครเชื่อฟัง ทรงเปื้อน่ายระอาพระทัยจึงเสด็จไปอาศัยบ้านปาริไลยกะเสด็จจำพรรษาที่คางไม้ตาละในราวป่ารกชัฏวัน ช้างปาริไลยกะมาอุปฐาก

พรรษาที่ 11 พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาที่หมู่บ้านของพราหมณ์ชื่อเอกนาลาในทักษิณาคิริชนบท ทรงแสดงสกิทาวาชะสูตรโปรดชาวบ้านชื่อว่าสกิทาวาชะ

พรรษาที่ 12 ทรงจำพรรษาที่ปฐิมันเทพฤกษ์ คือร่มไม้สะเดาที่นพเพรียกษสิงอยู่ใกล้เมืองเวรัญชา ในพรรษานี้ทรงบัญญัติพระวินัย คั้งสิกขาบทเป็นข้อปฏิบัติสำหรับพระภิกษุเป็นครั้งแรก

พรรษาที่ 13 พระพุทธเจ้าทรงได้จำพรรษาที่จาลิยบรรพต และพระเมฆิยะเป็นพระอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าทรงแสดงเมฆิยสูตรโปรดพระเมฆิยะจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์

พรรษาที่ 14 เสด็จไปจำพรรษา ณ พระเชตวันมหาวิหาร สามเณรราหุลได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพรรษานี้

พรรษาที่ 15 เสด็จไปประทับจำพรรษา ที่นิโครธารามใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ ในพรรษานี้พระเจ้าอุปปุททะได้ปิดถนนไม่ให้พระพุทธเจ้าเสด็จผ่าน

พรรษาที่ 16 เสด็จประทับจำพรรษาที่เมืองอาฬวี ณ อัคคาพวเจตีย์ เพื่อโปรดอาฬวกยักษ์ ขณะประทับอยู่ที่นั่นได้แสดงเทศนาหลายเรื่องเช่น อาฬวกสูตร นิกขันตสูตร หัตถกสูตร วังคีสสูตร

พรรษาที่ 17 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษา ณ กรุงราชคฤห์

พรรษาที่ 18 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่จาลิยบรรพตทรงแสดงธรรมโปรดธิดาช่างหูกแห่งเมืองอาฬวี จนสำเร็จเป็นพระโสดาบัน

พรรษาที่ 19 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่จาลิยบรรพต

พรรษาที่ 20 พระพุทธเจ้าจำพรรษา ณ กรุงราชคฤห์ ทรงแต่งตั้งพระอานนท์เป็นพระอุปัฏฐากประจำพระองค์ และทรงปราบโจรองคฺลิมาลให้หมดพยศจนขออุปสมบทในพระพุทธศาสนา

พรรษาที่ 21 ถึงพรรษาที่ 44 พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่เชตวันมหาวิหารและบุพพาราม ณ กรุงสาวัตถี

ในพรรษาที่ 35-36 พระเจ้าอาชาตศัตรูได้หลงเชื่อคำยุยงพระเทวทัต ได้แย่งราชสมบัติจากพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชบิดาและปลงพระชนม์พระราชบิดาในเวลาต่อมาแล้วขึ้นครองราชย์ในแคว้นมคธ ได้สดับสามัญญผลสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในราวพรรษาที่ 37

ในพรรษาที่ 44 พระอัครสาวกคือพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะนิพพาน

3. ปรีนิพพาน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตนครราชสีมา(2545,หน้า 35) พรรษาที่ 45 เป็นพรรษาสุดท้ายของพระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุในขณะนั้นได้ 80 พรรษา ในพรรษานี้พระองค์ได้เสด็จประทับจำพรรษา ณ เวฬุคาม ใกล้เมืองเวสาลี แคว้นวัชชีในระหว่างพรรษานี้ พระองค์ประชวรอย่างหนัก มีความเจ็บปวดอย่างรุนแรงถึงกับจะปรีนิพพาน แต่

พระองค์ทรงรับความเจ็บปวดทรมานด้วยการเข้าเจโดสมาธิอันไร้นิมิต ในวันเพ็ญเดือนสาม ภายหลังพรรษานั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับ ณ ปาวาลเจดีย์ตรัสบอกพระอานนท์ว่า พระองค์ได้ตัดสินใจพระทัยว่าจะปรินิพพานในเวลา 3 เดือนนับแต่วันนั้น การตัดสินใจพระทัยเช่นนี้ เรียกว่า ปลงพระชนมายุสังขาร

ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมาพระพุทธองค์เสด็จออกจากเมืองเวสาลีแสดงธรรมในที่ต่าง ๆ จนถึงวัน ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 6 เหลืออีกเพียง 1 วัน จะครบ 3 เดือน พระองค์เสด็จถึงเมือง ปาวาล ประทับอยู่ในสวนมะม่วงของนายจุนทะ ทรงแสดงธรรมโปรดนายจุนทะให้ได้บรรลุโสดาปัตติผล และนายจุนทะได้อาราธนาพระพุทธองค์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ไปฉันภัตตาหารที่บ้านของตนในวันรุ่งขึ้นพระองค์ทรงรับอาราธนา

ในวันรุ่งขึ้นตรงกับวันเพ็ญเดือน 6 เสด็จไปฉันภัตตาหารที่บ้านนายจุนทะ ซึ่งเป็นการบิณฑบาตครั้งสุดท้าย พระองค์ทรงฉันสุกรมัททวะ ที่นายจุนทะทำถวาย ทรงห้ามมิให้ภิกษุอื่นฉันสุกรมัททวะนั้น หลังจากอนุโมทนาแล้ว เสด็จออกจากบ้านนายจุนทะในระหว่างทาง ทรงประชวรหนักขึ้น แต่ทรงบรรเทาทุกข์เขตนานนั้น ด้วยกำลังอิริยาบถขันติและฌานสมาบัติ เสด็จเดินทางต่อไป ทรงพักเหนื่อยเป็นระยะ ๆ จนถึงเมืองกุสินาราเสด็จเข้าไปยังดงไม้สาละ รับสั่งให้ บุลาตเสนาสนะระหว่างไม้สาละคู่หนึ่ง แล้วเสด็จบรรทมลีลาไสยาโดยมิได้คิดจะลุกขึ้นอีก เวลานั้นต้นสาละทั้งคู่ผลิดอกบานเต็มต้น โปรยดอกหล่นต้องพระพุทธสรีระประดุจถวายการบูชาพระพุทธองค์

ขณะประทับในอิริยาบถนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมตลอดเวลาและทรงแนะนำพระอานนท์ให้ปฏิบัติต่อพุทธสรีระเช่นเดียวกับการปฏิบัติพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ในคืนนั้น สุภททปริพาชกได้ขอเข้าเฝ้าทูลถามปัญหาต่างๆ พระองค์ทรงตอบปัญหาให้เป็นที่พอใจ สุภททปริพาชกเลื่อมใสทูลขอบรรพชาอุปสมบทพระองค์ทรงอนุญาตการอุปสมบทให้เป็นพิเศษ สุภททจึงได้บวชเป็นพระภิกษุ นับเป็นสาวกรูปสุดท้าย อันนี้เป็นหลักฐานยืนยันว่าพระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญ พุทธกิจจนนาทีสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ

จากนั้น พระพุทธองค์ทรงเปล่งวาจาเป็นปัจฉิมโอวาทว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังประโยชน์ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด สิ้นพระสุรเสียงนี้ก็มีแต่ความเจียบสงบพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานในยามสุดท้ายแห่งคืนพระจันทร์เต็มดวงของเดือนวิสาขะ

พระพุทธเจ้าประสูติกลางดินภายใต้ต้นสาละในวันเพ็ญเดือนหก คริสรุ่งกลางคืนภายใต้ต้นมหาโพธิ์ในวันเพ็ญเดือนหก และปรินิพพานกลางดินภายใต้ต้นสาละในวันเพ็ญเดือนหก

การจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ

1. แนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

กรมวิชาการ (2545, หน้า 200 - 221) กล่าวไว้ในหนังสือคู่มือการจัดกระบวนการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

การจัดการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมให้มีความหมายจะต้องจัดให้เหมาะสมกับวัยและวุฒิภาวะของผู้เรียนโดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ของตนเอง พัฒนาและขยายความคิดของตนเองจากความรู้ที่ได้เรียน ผู้เรียนต้องได้เรียนทั้งส่วนกว้างและลึก

หลักการจัดกระบวนการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมให้มีประสิทธิภาพ ได้แก่

1.1 การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีความหมาย โดยเน้นแนวคิดที่สำคัญๆ ที่ผู้เรียนสามารถนำไปใช้ทั้งในและนอกโรงเรียนได้ เป็นแนวคิด ความรู้ที่คงทน ยั่งยืนมากกว่าที่จะศึกษาในสิ่งที่เป็นเนื้อหา ข้อเท็จจริงที่มากมาย แต่ไม่เป็นแก่นสาร ด้วยการจัดกิจกรรมที่มีความหมายต่อผู้เรียนและด้วยการประเมินผล ที่ทำให้ผู้เรียนต้องใส่ใจในสิ่งที่เรียน เพื่อแสดงให้เห็นว่าเข้าใจได้เรียนรู้และสามารถทำอะไรได้บ้าง

1.2 การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่บูรณาการ โดยบูรณาการตั้งแต่หลักสูตร หัวข้อที่จะเรียนเชื่อมโยงเหตุการณ์ พัฒนาการต่างๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบันเข้าด้วยกัน บูรณาการความรู้ทักษะ เจตคติ และคุณธรรมจริยธรรม ลงสู่การปฏิบัติจริงด้วยการใช้แหล่งความรู้ สื่อและเทคโนโลยีต่างๆ และสัมพันธ์กับวิชาต่างๆ

1.3 การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม จัดหัวข้อหน่วยการเรียนรู้ที่สะท้อน คุณธรรมจริยธรรม ปทัสถานในสังคม การนำไปใช้จริงในการดำเนินชีวิต ช่วยผู้เรียนให้ได้คิดอย่างมีวิจารณญาณ ตัดสินใจแก้ปัญหาต่างๆ ยอมรับและเข้าใจในความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากตน และรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม

1.4 การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ท้าทาย คาดหวังให้ผู้เรียนได้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ทั้งในส่วนตัวและการเป็นสมาชิกกลุ่ม ให้ผู้เรียนใช้วิธีการสืบเสาะ จัดการกับการเรียนรู้ของตนเองใส่ใจและเคารพในความคิดของผู้เรียน

1.5 การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติ ให้ผู้เรียนได้พัฒนาการคิด ตัดสินใจสร้างสรรค์ความรู้ด้วยตนเอง จัดการตัวเองได้ มีวินัยในตนเองทั้งด้านการเรียนและการดำเนินชีวิต เน้นการจัดกิจกรรมที่เป็นจริง เพื่อให้ผู้เรียนนำความรู้ ความสามารถไปใช้ในชีวิตจริง

ครูผู้สอนต้องมีความเชื่อว่าผู้เรียนทุกคนเรียนรู้ได้ ถึงแม้ว่าผู้เรียนจะมีความแตกต่างกันทางด้านปัจเจกบุคคลแต่ก็สามารถบรรลุเป้าหมายแห่งความสำเร็จได้ในระดับเดียวกันแต่อาจจะต่างกันในเรื่องระยะเวลา

การจัดกระบวนการเรียนรู้ ผู้สอนจะใช้วิธีการสอนที่หลากหลายผสมผสานกัน ไม่มีการสอนวิธีใดวิธีหนึ่งที่ดีที่สุดเพียงวิธีเดียว การสอนที่ดี คือ การสอนที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับสถานการณ์ จะเหมาะสมกับบุคลิกภาพและสมรรถภาพของครูผู้สอน

การจัดกระบวนการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ด้วยวิธีบูรณาการนั้นมีเหตุผลที่สนับสนุนอย่างน้อย 3 ประการ คือความเหมาะสมทางด้านปรัชญา ความเหมาะสมทางด้านจิตวิทยา ความสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติของวิชาความรู้สมัยใหม่

1) เหตุผลในด้านปรัชญาเนื่องจากการจัดการศึกษาภาคบังคับนั้น เรื่องที่กำหนดไว้ในหลักสูตรเพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ จะต้องมียุทธศาสตร์ทั้งต่อตัวผู้เรียนและสังคมโดยรวมและผู้เรียนเองก็ต้องมีความแน่ใจว่า สิ่งที่เขาถูกบังคับให้เรียนนั้นจะต้องเกิดประโยชน์ทั้งในการพัฒนาตนเองและสังคม

2) เหตุผลในด้านความเหมาะสมทางด้านจิตวิทยาการสอนแบบบูรณาการ เป็นการสอนที่พยายามจะตอบสนองธรรมชาติการเรียนรู้ของเด็กเนื่องจากเด็กมักจะมองโลกเป็นหน่วยเดียว แต่มักจะตั้งคำถามที่เกี่ยวข้องกับทุกวิชา ดังนั้นบทบาทของครูผู้สอนที่ควรจะทำก็คือครูผู้สอนจะต้องจัดประสบการณ์และช่วยชี้แนะ ช่วยเหลือวิธีการศึกษาค้นคว้าหาคำตอบที่มาจากความรู้หลายๆ ด้าน หลายวิชารวมทั้งขั้นตอนในกระบวนการศึกษาค้นคว้าให้แก่ผู้เรียนด้วย

3) เหตุผลในด้านความสอดคล้องของเนื้อหาวิชาความรู้ ปัจจุบันวิชาต่างๆ จะมีการเชื่อมโยงความรู้เข้าด้วยกันทำให้เกิดวิชาใหม่ๆ ขึ้นหลายวิชา เช่น ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์ การเกษตร ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ เป็นต้น

2. แนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 เกิดขึ้นในช่วงที่สังคมไทยมีวิกฤตทางศีลธรรม คนไทยกำลังแสวงหาแนวทางกิจกรรมการเรียนรู้แบบใหม่ๆ วิธีคิดใหม่ๆ ที่มีประสิทธิภาพยิ่งกว่า เพื่อพลิกฟื้นความเข้มแข็งของระบบจริยธรรม และวัฒนธรรมของสังคมไทย ซึ่งคนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา หลักสูตรดังกล่าวมีเจตนารมณ์แน่วแน่ที่จะพัฒนาคนไทยให้เป็นคนเก่ง ดีและมีวิจรรณญาณ ผู้ทรงคุณวุฒิทั้งฝ่ายพระสงฆ์ และคฤหัสถ์ได้มองเห็นว่ากิจกรรมการเรียนรู้ตามพุทธวิธีเป็นสิ่งที่ล้ำเลิศ และมีกระบวนการอยู่ในสังคมไทยในหมู่พระสงฆ์และคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณความรู้ เมื่อได้มีการพัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้โดยมหาเถรสมาคม นำโดยผู้ทรงคุณวุฒิทั้งฝ่ายมหานิกายและธรรมยุตินิกาย พร้อมผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนา ด้านหลักสูตรการเรียนรู้จิตวิทยาพัฒนาการและการพัฒนาสื่อโดยกำหนดแนวทางการ

จัดหลักสูตรพระพุทธศาสนาให้ถูกต้อง เหมาะสมและชัดเจนเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เกิดศรัทธาอย่างสูงในพระรัตนตรัย เชื่อมโยงบูรณาการสาระการเรียนรู้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยมีเอกภาพอยู่ที่ความมีศรัทธาอย่างแน่วแน่ต่อพระรัตนตรัย มุ่งนำหลักธรรมซึ่งมีอริยสัจ 4 เป็นกรอบไว้จัดกิจกรรมการเรียนรู้ขับเคลื่อนสาระการเรียนรู้ ให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามพุทธวิธีนำไปใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิต และนำกระบวนการเรียนรู้ตามพุทธวิธีไปใช้เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ การทำงาน และการประกอบอาชีพ

ดังนั้น การออกแบบกระบวนการเรียนรู้ เป็นการจัดกระบวนการเรียนรู้ เชื่อมโยงเป็นการบูรณาการให้เกิดความคิดรวบยอดหลัก คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ใช้กระบวนการเรียนรู้เชิงรุก ให้ผู้เรียนลงมือเรียนรู้ด้วยสมาธิและการพิจารณาตาม การเรียนรู้ความคิดรวบยอดในสาระการเรียนรู้ที่กำหนดฝึกปฏิบัติตามขั้นตอนที่ถูกต้อง ด้วยการบริหารจิตและเจริญปัญญา ฝึกฝนให้เกิดสติ สมาธิ อยู่ตลอดเวลา ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ในวิชาที่เรียนหรือวิชาอื่นด้วย

กรมวิชาการ (2544, หน้า168-169) การจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติตามพุทธวิธีนั้น บทบาทของครูสำคัญมาก บทบาทของครูอยู่ที่การแนะนำวิธีการ ถ้าผู้เรียนสามารถทำเองได้ก็ให้ทำเอง บทบาทของครูอยู่ที่การแนะนำ ครูที่ดีต้องมีทั้งวิชาและจรรยา วิชาคือความรู้ดี จรรยา คือ ความประพฤติดี บทบาทสำคัญของครูมีสามคำ คือ แนะนำให้ทำ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น ดังพุทธพจน์ที่ว่า ตุมहेหิ ภิกขุ อตปปิ อภุขาดาวโร ตถาคตา การลงมือปฏิบัติเป็นหน้าที่ของท่านทั้งหลาย พระตถาคตเป็นผู้บอกวิธีการที่จะพัฒนาไปตามลำดับ เป็นการศึกษาเพื่อชีวิต สรุปได้สามชั้น ดังนี้

ชั้นแรก คือ รับฟังและจดจำข้อมูลที่ได้จากผู้อื่น

ชั้นที่สอง คือ การที่เราปฏิบัติกริยาต่อข้อมูลนั้น คือการพิจารณาอย่างถี่ถ้วน การที่เราคิด คือเราเป็นฝ่ายกระทำต่อข้อมูลนั้นโดยจับพลิกคว่ำพลิกหงายมีปฏิกริยา คือกระทำต่อข้อมูลที่ได้รับ

ชั้นที่สาม คือ เกิดเจตคติต่อเรื่องนั้นว่าดีหรือเลว ถ้าเห็นว่าดี คือพอใจที่จะทำตามและอดสาหะพยายามจนเกิดทักษะ

2.1 แนวคิดสาระการเรียนรู้พุทธประวัติตามช่วงชั้น

กระทรวงศึกษาธิการ (2545, หน้า52-53) ช่วงชั้นที่1 (ป.1-ป.3) โดยมีจุดมุ่งหมายให้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาประจำชาติ เป็นเอกลักษณ์ของชาติ และเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทยและเกิดศรัทธาในพระรัตนตรัย ด้วยการเรียนรู้ประวัติของพระพุทธเจ้าตอนประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานอย่างคร่าวๆ ในเบื้องต้น แล้วเน้นเหตุการณ์ตอนเยาว์ถึงออกบวช เพื่อให้เกิดศรัทธาและอดสาหะที่จะเรียนรู้หลักธรรมเบื้องต้น

ช่วงชั้นที่ 2 (ป.4-ป.6) โดยมีจุดมุ่งหมายคือการสอนให้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมล้ำค่า

และในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ และเกิดศรัทธาในพระรัตนตรัย ด้วยการเรียนรู้พุทธประวัติ เน้นเหตุการณ์ตั้งแต่ตรัสรู้ ประกาศพระศาสนา เสด็จกลับไปโปรดพระพุทธบิดาและพระประยูรญาติ ทรงบำเพ็ญพุทธกิจต่าง ๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก มีความรู้และศรัทธาต่อพระรัตนตรัยและพระจริยวัตรของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญต่อมวลมนุษยชาติ

ช่วงชั้นที่ 3 (ม.1-ม.3) โดยมีจุดมุ่งหมายให้รู้การทำสังคายนา เพื่อรักษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา สร้างคุณค่าให้แก่สังคมโลก และให้เกิดศรัทธาในพระรัตนตรัยด้วยการคิดวิเคราะห์พุทธประวัติที่เรียนมาแล้วอย่างละเอียดและเป็นระบบ เพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับคุณของพระพุทธเจ้าให้เข้าใจ

ช่วงชั้นที่ 4 (ม.4-ม.6) โดยมีจุดมุ่งหมายให้รู้ว่า พระพุทธศาสนา มีคำสอนและวิธีการที่เป็นสากล มีข้อปฏิบัติยึดทางสายกลาง เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเชื่อมโยงได้กับศาสตร์สมัยใหม่ เรารู้จักแก้ปัญหาตามวิธีการของอริยสัจ 4 ในขณะเดียวกันก็ให้ตระหนักถึงคุณค่าของชีวิตที่ดำเนินไปในสังคม เพื่อให้เป็นคนมีใจกว้างและมีเหตุผลสำหรับการเป็นพลเมืองดีของสังคมประเทศชาติและโลก

2.2 การจัดการเรียนรู้พุทธประวัติตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5

2.2.1 แนวคิดสาระการเรียนรู้พุทธประวัติตามช่วงชั้นที่ 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5

ช่วงชั้นที่ 2 (ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5) โดยมีจุดมุ่งหมายคือให้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ล้ำค่า และในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ และเกิดศรัทธาในพระรัตนตรัย ด้วยการเรียนรู้พุทธประวัติ เน้นเหตุการณ์ตั้งแต่ ประสูติ ตรัสรู้ ประกาศพระศาสนา เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ ทรงบำเพ็ญพุทธกิจต่าง ๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก มีความรู้และศรัทธาต่อพระรัตนตรัยและพระจริยวัตรของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญต่อมวลมนุษยชาติ รวมทั้งเข้าใจในหลักธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขาอันได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ตระหนักในการละเว้นจากความชั่ว ทำความดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์

2.2.2 การจัดทำหน่วยการเรียนรู้พุทธประวัติ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5

การจัดทำหน่วยการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เวลาทั้งหมด 36 ชั่วโมง /1 ปีการศึกษา แบ่งเป็นหน่วยย่อยโดยการเรียนรู้เรื่องพุทธประวัติ อยู่ในสาระการเรียนรู้ที่ 1 เรื่องประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา เวลา 6 ชั่วโมง

2.2.3 คำอธิบายการเรียนรู้พุทธประวัติ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5

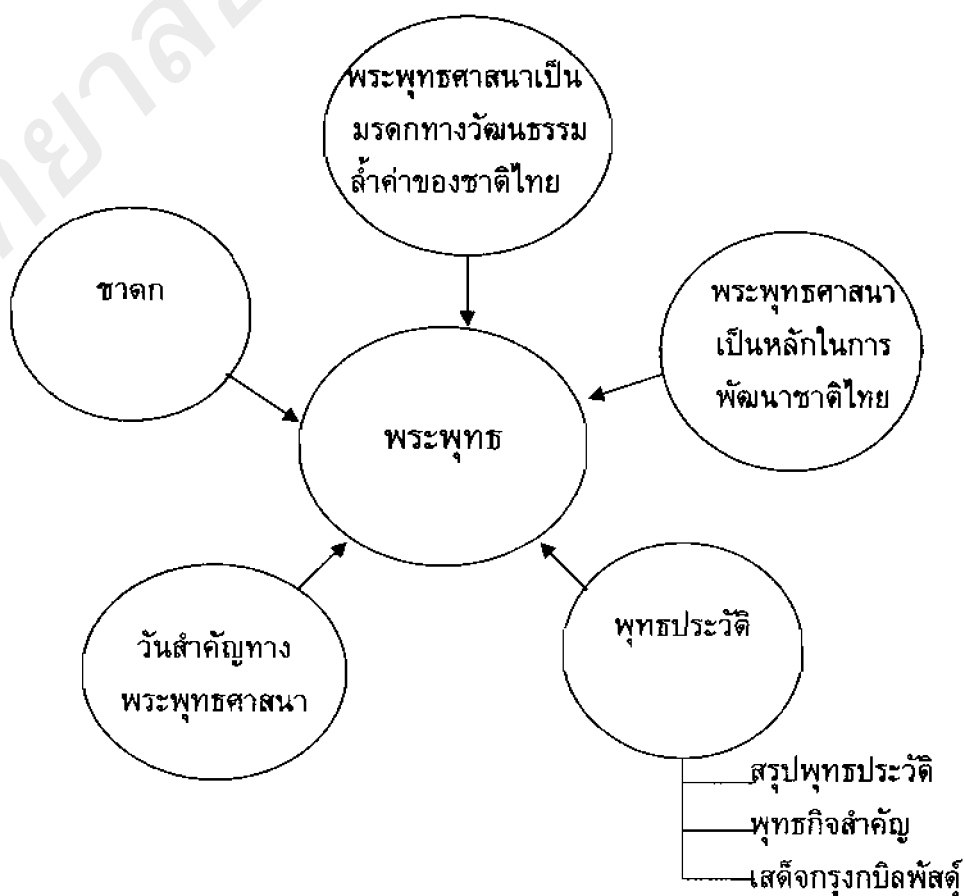
พุทธประวัติ สรุปลักษณะประวัติของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ และพุทธกิจสำคัญอื่นๆที่ทรงบำเพ็ญพุทธกิจต่าง ๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก

2.2.4 ผลการเรียนรู้พุทธประวัติ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5

รู้และเข้าใจพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ และพุทธกิจสำคัญอื่นๆ ที่ทรงบำเพ็ญพุทธกิจต่างๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก

2.2.5 แนวคิดการเรียนรู้พุทธประวัติ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5

มีจุดมุ่งหมายให้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมล้ำค่า และในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ และเกิดศรัทธาในพระรัตนตรัย ด้วยการเรียนรู้พุทธประวัติ เน้นเหตุการณ์ตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้ ประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้า การเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์และพุทธกิจสำคัญอื่นๆ ที่ทรงบำเพ็ญพุทธกิจต่างๆ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก มีความรู้และความศรัทธาต่อพระรัตนตรัย และพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญต่อมวลมนุษยชาติ รวมทั้งเข้าใจหลักธรรมที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา

ภาพ 2 ผังมโนทัศน์สาระการเรียนรู้เรื่องพุทธประวัติ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5

ที่มา : (กรมวิชาการ, 2544, หน้า 93)

3. ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ

ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติให้นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนวัดอู่ตะเภา ตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแขง จังหวัดสระบุรี เป็นกระบวนการเรียนการสอนเกี่ยวกับเรื่องของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกอบด้วย ขั้นนำเข้าสู่บทเรียนเรื่องพุทธประวัติ ขั้นสอนเรื่องพุทธประวัติ ขั้นสรุปการเรียนรู้เรื่องพุทธประวัติ และขั้นประเมินผล การเรียนรู้เรื่องพุทธประวัติ ซึ่งผู้จัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติสามารถออกแบบ กระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติแบบบูรณาการ เชื่อมโยงกันได้ตามความเหมาะสม เพราะในการจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติให้นักเรียนนั้น นอกจากให้ความรู้แก่ผู้เรียนแล้ว ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติยังต้องฝึกให้ผู้เรียนรู้จักคิด และนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติจริง ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ จึงจะต้องมีวิธีการจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ ที่ฝึกให้ผู้เรียนรู้จักคิดโดยใช้วิธีคิดอย่างหลากหลาย เพื่อให้ผู้เรียนเห็นพระคุณของพระพุทธองค์ และต้องรู้จักการออกแบบกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดผลการเรียนรู้พุทธประวัติตามที่กำหนดไว้ตามหลักสูตร และกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัตินั้นจะต้องเหมาะสมกับวัยของนักเรียนและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมโรงเรียนและชุมชนของโรงเรียน ผู้สอนจะต้องศึกษาการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ สื่อการเรียนรู้ การวัดผลการเรียนรู้เรื่องพุทธประวัติเพื่อนำไปใช้ในกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ ซึ่งเป็นวิธีการและแนวทางเพื่อให้ผู้สอนได้นำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพนักเรียนและสภาพแวดล้อมอย่างเหมาะสม

วิธีการจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ เป็นสิ่งที่ครูทุกท่านต้องพัฒนาและปรับปรุง เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ ในการจัดการเรียนรู้พุทธประวัติให้เป็นไปตามเป้าหมายของการศึกษา และเครื่องมือที่จะช่วยให้ครูสามารถวางแผน เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติไปสู่จุดประสงค์การเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือหนึ่งวัน นักเรียนควร จะเรียนรู้เรื่องใด มีจุดมุ่งหมายในการเรียนอย่างไร จะสอนโดยวิธีใด มีเนื้อหารายละเอียด ใด อย่างไร จะจัดกิจกรรมประกอบการเรียนรู้พุทธประวัติและการสอนอย่างไร จะวัดผลการเรียน โดยวิธีใด ในการจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ ซึ่งจะช่วยครูเกิดความมั่นใจ มีบุคลิกภาพที่ดี สามารถควบคุมสถานการณ์ในห้องเรียนได้

การจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ ผู้สอนควรใช้เทคนิคการจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติหลายวิธี เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ พัฒนาผู้เรียนทั้งในทางด้านพุทธิพิสัย ทักษะพิสัย จิตพิสัย และดำเนินกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติโดยถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญ เป็นไปตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช 2542 โดยมีขั้นตอนในการจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติดังนี้

3.1 ขั้นนำเข้าสู่บทเรียนพุทธประวัติ

เป็นขั้นตอนที่สำคัญเพื่อเตรียมความพร้อมให้กับผู้เรียน เพราะการเรียนรู้พุทธประวัติจะประสบผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมายของวัตถุประสงค์ที่วางหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับ

ความพร้อม ความสนใจ และความพร้อมใจของผู้เรียนเป็นสำคัญ ชี้นำเข้าสู่บทเรียน พุทธประวัติมีหลายวิธี ได้แก่ การใช้สื่อและอุปกรณ์การสอน การสร้างสถานการณ์ต่างๆ เช่น การจัดกิจกรรม การเล่าประสบการณ์ การเล่านิทาน การสนทนา การซักถาม การแสดงละคร รูปภาพ เป็นต้น

ชี้นำเข้าสู่บทเรียนดังกล่าวมีประโยชน์ต่อการเรียนรู้พุทธประวัติ คือ

- 3.1.1 เป็นการเร้าใจให้นักเรียนสนใจในการเรียนรู้พุทธประวัติ
- 3.1.2 ช่วยให้นักเรียนมีความพร้อมที่จะเรียนรู้พุทธประวัติ
- 3.1.3 เป็นการทบทวนบทเรียนเก่าให้แก่นักเรียน
- 3.1.4 ช่วยให้นักเรียนและครูมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน
- 3.1.5 ช่วยับบรรยากาศของการเรียนในห้องเรียนเป็นกันเอง ไม่อึดอัด
- 3.1.6 ช่วยให้ครูได้สังเกตพฤติกรรมของนักเรียนในระยะสั้นๆ เพื่อปรับปรุง

กระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ

3.1.7 เป็นการเชื่อมโยงประสบการณ์และความรู้เดิมให้เข้ากับประสบการณ์ใหม่ที่นักเรียนได้รับในเรื่องพุทธประวัติ เป็นต้น

ชี้นำเข้าสู่บทเรียนเป็นการสร้างความสนใจให้แก่นักเรียน ซึ่งมีหลายวิธี เช่น ให้อุปกรณ์เรื่องพุทธประวัติ ตั้งคำถาม ถาม-ตอบ นิทานพุทธประวัติ การเล่นเกม ทายปัญหา ชมวิดีโอ เป็นต้น

ผู้สอนต้องมีสื่อการเรียนรู้ประเภทต่างๆ มากระตุ้นความสนใจของผู้เรียน พร้อมทั้งจะต้องป้อนคำถามให้ผู้เรียนได้รู้จักคิดวิเคราะห์ตามอย่างมีเหตุผล เพื่อกระตุ้นให้นักเรียนอยากจะเรียนรู้พุทธประวัติ คำถามที่ผู้สอนควรใช้มักจะขึ้นต้นด้วยคำว่าทำไม อย่างไร อะไร เมื่อไร ที่ไหน เป็นต้น

3.2 ขั้นสอนพุทธประวัติ

ขั้นสอนพุทธประวัติ จะต้องเน้นให้ผู้เรียนเกิดความคิดสร้างสรรค์ตลอดจนส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาด้านความรู้ ทักษะ และเจตคติที่ดี เช่น ใช้วิธีการสอนทำให้นักเรียนเกิดความสนุกสนาน เกิดความสนใจ การแสดงความคิดเห็น การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง การสอนโดยการทำกิจกรรมร่วมกัน การออกไปศึกษาเรียนรู้ในสถานที่จริง การใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน การจัดป้ายนิเทศในการสอนเรื่องพุทธประวัติ เป็นต้น ซึ่งขั้นดำเนินการสอนพุทธประวัตินี้ จัดว่าเป็นหัวใจสำคัญจะต้องเตรียมการสอนพุทธประวัติมาเป็นอย่างดี การออกแบบการสอนพุทธประวัติที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ จะมีกระบวนการต่างๆ ดำเนินไปตามขั้นตอนของวิธีการสอนพุทธประวัติและเทคนิคการสอนที่กำหนดไว้ โดยคำนึงถึงหลักสำคัญ คือ

3.2.1 เน้นผู้เรียนให้รู้จักคิดวิเคราะห์ตามลำดับซึ่งมีความยากง่ายเหมาะสมกับวัย

3.2.2 ผู้เรียนมีโอกาสนปฏิสัมพันธ์กันในกลุ่ม มีกิจกรรมร่วมกันในการเรียนรู้

3.2.3 มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกันตลอดจนร่วมกันแก้ปัญหาและปฏิบัติงานร่วมกัน

3.2.4 การสอนที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ค้นหาคำตอบด้วยตนเอง

3.2.5 การสอนที่ผู้เรียนได้เรียนรู้จากสิ่งใกล้ตัวและจากสภาพแวดล้อมเพื่อสร้างประสบการณ์ตรงและผู้เรียนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตประจำวัน

3.2.6 การสอนที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมทางกาย สติปัญญา และอารมณ์ โดยคำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียนทั้งด้านความสามารถทางสติปัญญา สังคมและอารมณ์

3.2.7 เนื้อหาสาระของการจัดการสอนที่เหมาะสมกับวัยและความต้องการของผู้เรียน

3.2.8 มีแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลายและเพียงพอต่อการค้นคว้าความรู้ตามความถนัด และความสนใจของผู้เรียน

3.2.9 มีสื่อการเรียนรู้และการจัดการสอนโดยให้มีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับครอบครัว ชุมชน องค์กรต่างๆ เป็นการร่วมมือกันระหว่างผู้สอน ผู้เรียน และบุคคลภายนอกซึ่งอยู่ในสังคม เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์สูงสุดจากการจัดกระบวนการเรียนรู้เช่น สื่อวีดิทัศน์ เกม บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นต้น

การจัดการสอนเรื่องพุทธประวัติในชั้นนี้ต้องยึดหลักที่ว่าผู้เรียน ทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด ฉะนั้นครูผู้สอนและผู้จัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติจะต้องเปลี่ยนแปลงบทบาทจากการเป็นผู้ชี้แนะ ผู้ถ่ายทอดความรู้ไปเป็นผู้ช่วยเหลือ ส่งเสริม และสนับสนุนผู้เรียนในการแสวงหาความรู้จากสื่อและแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ และให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่ผู้เรียน เพื่อนำความรู้เหล่านั้นไปใช้สร้างสรรค์ความรู้ของตน ซึ่งจะเป็นการปลูกฝังด้านปัญญา การพัฒนาการคิดของผู้เรียนให้มีความสามารถคิดอย่างสร้างสรรค์ คิดอย่างมีวิจารณญาณแล้วยังพัฒนาความสามารถทางอารมณ์ โดยการปลูกฝังให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของตนเอง เข้าใจตนเอง เห็นอกเห็นใจผู้อื่น สามารถแก้ปัญหาข้อขัดแย้งทางอารมณ์ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมต่อไป

3.3 ขั้นสรุปการเรียนรู้พุทธประวัติ

ขั้นสรุปเป็นขั้นตอนสำคัญตอนหนึ่งในการจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ การสรุปบทเรียนกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติที่มีประสิทธิภาพจะช่วยให้นักเรียนสามารถรวบรวมความคิด ความเข้าใจของตนในสิ่งที่เรียนมาแล้วได้อย่างถูกต้อง การสรุปบทเรียนหมายถึง การสรุปใจความสำคัญต่างๆ ของเนื้อหาในเรื่องที่นักเรียนได้เรียนแล้ว เพื่อเป็นเครื่องช่วยให้นักเรียนสามารถจับใจความสำคัญหรือสรุปความคิด ความเข้าใจของตนเอง

ออกมาได้อย่างชัดเจน และในการสรุปบทเรียนแต่ละครั้ง จึงสมควรจัดกิจกรรมที่ถูกต้องเหมาะสม และสามารถส่งเสริมให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้พุทธประวัติอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะส่งผลให้นักเรียนสามารถประมวลเรื่องราวสำคัญเข้าด้วยกัน เชื่อมโยงการสรุปการเรียนรู้พุทธประวัติของนักเรียนได้ ครูสามารถรวบรวมความสนใจของนักเรียนที่จะจบบทเรียนได้ สามารถสร้างให้นักเรียนมีความเข้าใจในบทเรียนได้ดียิ่งขึ้น และเป็นการส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ให้เกิดแก่นักเรียน การสรุปการเรียนรู้พุทธประวัติ เช่น การให้นักเรียนจัดทำแผนสะสมผลงาน การสนทนาซักถามระหว่างครูกับนักเรียน การทำแบบทดสอบหลังการเรียนรู้ เป็นต้น

ขั้นสรุป เป็นการสรุปใจความสำคัญต่างๆของเนื้อหาในกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติที่นักเรียนได้เรียนแล้ว เพื่อเป็นเครื่องช่วยให้นักเรียนสามารถ จับใจความสำคัญหรือสรุปความคิด ความเข้าใจของตนเองในเรื่องพุทธประวัติออกมาได้อย่างชัดเจน เพื่อตรวจสอบว่าบรรลุจุดประสงค์การเรียนรู้หรือไม่

3.4 ขั้นประเมินผลการเรียนรู้พุทธประวัติ

การประเมินผล เป็นขั้นตอนที่สำคัญ เพราะจะประสบความสำเร็จตามความมุ่งหวังหรือไม่ การประเมินผลจะเป็นสิ่งที่บอกได้ และสามารถเป็นตัวชี้ให้ทราบว่าผู้เรียนเกิดการเรียนรู้หรือไม่ หรือเข้าใจในบทเรียนหรือไม่อย่างไร โดยมุ่งหาคำตอบว่าผู้เรียนมีความก้าวหน้าทั้งด้านความรู้ ทักษะ เจตคติ คุณธรรม และค่านิยมอันพึงประสงค์ ดังนั้นการประเมินผลต้องใช้วิธีการที่หลากหลายเน้นการปฏิบัติที่สอดคล้อง และเหมาะสม โดยประเมินความประพฤติ ผลงาน ในการจัดกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ เป็นต้น

การประเมินผลกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ เป็นการประเมินเพื่อมุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียนเป็นสำคัญ มีการประเมินพัฒนาการของผู้เรียนในด้านความประพฤติ พฤติกรรมการเรียน และการทดสอบควบคู่ไปในกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติตามความเหมาะสมของแต่ละระดับมีรูปแบบการประเมินผล ที่สามารถตรวจสอบว่าได้พัฒนาผู้เรียนตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ โดยมีผลการเรียนรู้พุทธประวัติของผู้เรียนเป็นเป้าหมายสำคัญ ดังนั้น การประเมินผลจะต้องครอบคลุมทั้งด้านความรู้ ด้านทักษะ ด้านเจตคติ ควรมีการประเมินตามสภาพจริง โดยเน้นจากการวัดจากการปฏิบัติ ในการประเมินผลนั้นสามารถประเมินได้ทั้งในระหว่างดำเนินกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ และหลังจากเสร็จสิ้นการเรียนรู้พุทธประวัติ และประเมินสรุปรวม ผู้สอนควรเตรียมการสำหรับการประเมินผลการเรียนรู้ ซึ่งอาจเลือกใช้เทคนิคและเครื่องมือในการประเมินผลหลากหลาย ให้ครอบคลุมจุดประสงค์ของการเรียนรู้พุทธประวัติ และมีการกำหนดวิธีการประเมินให้ชัดเจน เช่นการทดสอบแบบเขียนอธิบาย การทดสอบแบบเลือกคำตอบ การบันทึกพฤติกรรม การสำรวจความคิดเห็น การบันทึกจากผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องพุทธประวัติ เป็นต้น

ผู้สอนควรกำหนดเวลาและสถานที่ประเมิน ซึ่งอาจจะประเมินระหว่างผู้เรียนทำกิจกรรม ระหว่างการทำงานกลุ่ม ระหว่างการทำงานตามโครงการหรือวันใดวันหนึ่งของสัปดาห์ และจัดทำแบบประเมินผลให้สอดคล้องกับวิธีการที่กำหนดไว้ เป็นต้น เมื่อได้ผลการประเมินทั้งหมดตามวิธีการที่กำหนดไว้แล้ว ผู้สอนจะต้องนำผลมาวิเคราะห์และสรุปผลการประเมินเพื่อพัฒนาและปรับปรุงข้อบกพร่องของกระบวนการเรียนรู้พุทธประวัติ เพื่อพัฒนาผู้เรียนตลอดจนปรับปรุงการประเมินการเรียนรู้พุทธประวัติตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ ซึ่งควรจะได้นำผลการประเมินระหว่างเรียนมาประกอบพิจารณาด้วย

ในการประเมินผลโดยผู้เรียนมีส่วนร่วมกำหนดตัวบ่งชี้การประเมิน และเกณฑ์การประเมินด้วยนั้นจะทำให้ผู้เรียน รู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วม และให้ความสำคัญและร่วมมือในการประเมินผลการเรียนรู้พุทธประวัติอย่างต่อเนื่อง และถ้าให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการประเมินตนเองด้วย จะทำให้ผู้เรียนได้ทราบจุดบกพร่องของตนเองเพื่อจะได้พัฒนาตนเองได้อย่างถูกต้อง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่สร้างองค์ความรู้ที่สามารถพัฒนาไปสู่การปฏิบัติได้ ซึ่งสอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบันที่ต้องการองค์ความรู้ที่จำเป็นต่อการแก้ปัญหาเพื่อการพัฒนากิจกรรมต่างๆสามารถจำแนกได้ ดังนี้

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นความพยายามของนักวิชาการและนักพัฒนาในการสังเคราะห์ปัญหา และศักยภาพของงานวิจัยส่วนหนึ่งกับงานพัฒนาอีกส่วนหนึ่งและพยายามเชื่อมโยงสาระสำคัญของการพัฒนา และการวิจัยเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม หรือ การวิจัย และพัฒนา (Research and Development :R&D) จึงเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research :PAR) จึงเป็นการวิจัยและพัฒนารูปแบบหนึ่งที่ทำกับชุมชนและการเชื่อมโยงส่วนที่เป็นการวิจัย (research) กับส่วนที่เป็นการพัฒนาหรือแก้ปัญหาเข้าด้วยกัน

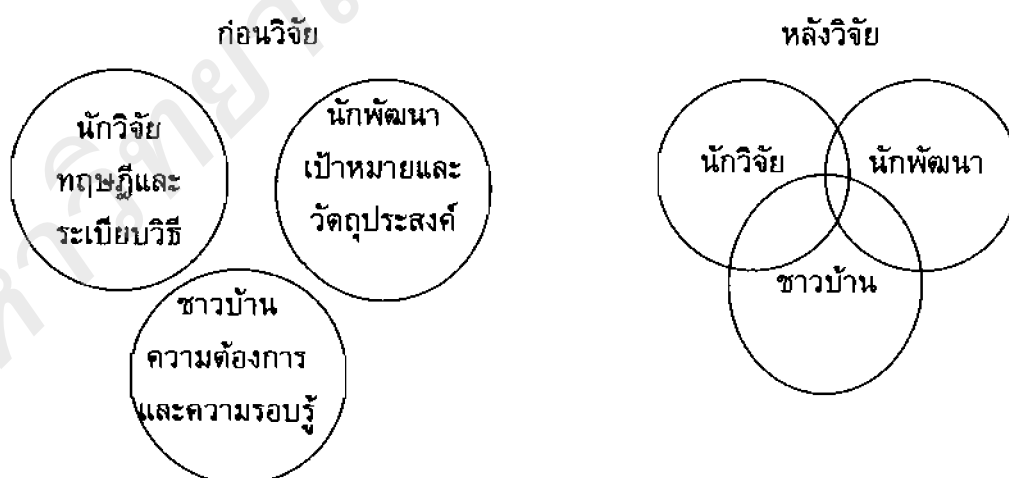
2. แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือกระบวนการที่ผู้คนจำนวนหนึ่งในองค์กรหรือชุมชนเข้ามาร่วมศึกษาปัญหาโดยกระทำร่วมกับนักวิจัย ผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเสนอผลและการอภิปรายผลการวิจัย เป็นการเริ่มต้นของคนที่อยู่กับปัญหา ค้นปัญหาที่ตนเองมีอยู่ร่วมกับนักวิชาการจึงเป็นกระบวนการที่คนในองค์กรหรือชุมชนมิใช่ผู้ถูกกระทำ แต่เป็นผู้กระทำที่มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีอำนาจร่วมกันในการวิจัย การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่ต่างไปจากการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติหรือทางสังคมศาสตร์ เพราะเน้นการยอมรับหรือความเห็นพ้องจากฝ่ายชาวบ้าน สิ่ง

ที่นักวิจัยต้องคำนึงถึง คือ การประเมินความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านตลอดเวลา และ ทบทวนวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นครั้งคราว เพื่อให้สอดคล้องกับความคิดเห็นของชาวบ้าน อันจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและเกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

3. ประโยชน์เกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเชื่อว่าชาวบ้านเป็นผู้ที่อยู่กับข้อมูลอยู่กับความจริงเป็นผู้ที่รู้ดีเท่ากับนักวิจัยหรืออาจจะรู้นิยามกว่านักวิจัย การปฏิบัติใดๆก็ตามที่จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต จึงต้องเริ่มจากชาวบ้านไม่ใช่เริ่มจากสมมติฐานของผู้วิจัยหรือนักพัฒนาแต่ฝ่ายเดียว ผู้ที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายต่างๆทั้งชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนาควรมีบทบาทในการร่วมกันกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางในการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาบทบาทของทั้งสามฝ่าย ที่ต่างมีความเท่าเทียมกัน การวิจัยลักษณะนี้ จึงเป็นการเรียนรู้ผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนักพัฒนารวมทั้งความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้าน ดังภาพประกอบ

ภาพ 3 เปรียบเทียบโลกทัศน์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัย

ที่มา : (สิทธิณัฐ ประพุทธนิตสาร, 2545, หน้า 23)

จากภาพวงกลมแต่ละวงเป็นโลกทัศน์หรือมุมมองปัญหาของคนแต่ละกลุ่มที่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัย โลกทัศน์ของแต่ละฝ่ายต่างกันไปตามกรอบแนวคิดที่ตนยึดถือ หลังจากเข้าสู่กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คนทั้งสามกลุ่มจะมีโลกทัศน์ร่วมและความเข้าใจร่วมกันในการพัฒนา ซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจที่ได้จากการวิจัยและการพัฒนาไปพร้อมๆกัน ในลักษณะการศึกษาชุมชนเพื่อนำมาใช้แก้ปัญหา คือค่อยๆศึกษาแล้วไปทำกิจกรรมกับกลุ่มประชากร ผู้ถูกวิจัยเปลี่ยนบทบาทไปเป็นผู้ร่วมในการกระทำวิจัยโดยการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการ นับตั้งแต่การเริ่มต้นตัดสินใจว่า ควร

จะศึกษาวิจัยในชุมชนนั้นหรือไม่การประมวลเหตุการณ์ หลักสูตรและข้อมูลเพื่อกำหนดปัญหา การวิจัย การเลือกกระบวนการแก้ปัญหา การสร้างเครื่องมือ การเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์และ เสนอสิ่งที่ค้นพบ

นอกจากนี้ สิทธิธัญ ประพุทธนิติสาร (2545, หน้า 24 - 27) ได้เสนอปรัชญา แนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สรุปได้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมเป็นสิทธิ (right) เป็นเอกสิทธิ (privilege) เป็นการทำงานเป็นกลุ่มเป็นกระบวนการบริหารการพัฒนาชนบทและเป็นเครื่องมือชี้วัดการพัฒนาชนบท

2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีชีวิต เริ่มต้นจากสภาพจริงในปัจจุบันมุ่งไปถึงจุดที่ควรจะเป็นไปได้ในอนาคต จะมีลักษณะที่มีความยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ ไม่สามารถกำหนดเวลาและกิจกรรมล่วงหน้าได้ เชื่อว่าผู้ด้อยโอกาสมีความสามารถที่จะร่วมทำงานได้ จะต้องเริ่มจากคนที่รู้สึก (feel) ต่อปัญหาหรือความต้องการของตนไปสู่การคิด (think) การกระทำซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (transformation) ทั้งในตัวเองและชุมชนทั้งในด้านสติปัญญา จิตใจและมิติด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อมอื่นๆ

3. กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ประกอบไปด้วยการแสวงหาความรู้และการกระทำ จะดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและไม่สิ้นสุดครบเท่าที่ผู้ด้อยโอกาสยังสามารถรวมกลุ่มกันได้ และดำเนินถึงภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าภูมิปัญญาของนักวิชาการ

4. การวิจัยแบบมีส่วนร่วม เกิดจากการปรับยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชุมชน ท้องถิ่นจากการสั่งการจากหน่วยเหนือมาเป็นชุมชน หรือชาวบ้านผู้ได้รับการพัฒนาเป็นศูนย์กลางการดำเนินการ ด้วยความเชื่อในความสามารถของมนุษย์ที่แก้ปัญหาด้วยตนเองได้ถ้าเขารู้และเข้าใจเป้าหมายการพัฒนาตนเองและชุมชน การวิจัยลักษณะนี้เป็นการจุดพลังให้ชุมชนรับรู้การเรียนรู้ร่วมกันแก้ปัญหาต่างๆของชุมชน เป็นการเรียนรู้ของชุมชนอันเกิดจากการทำงานร่วมกันซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน นอกจากนี้ยังเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับสมาชิกในชุมชนที่จะศึกษาชุมชน เน้นการวิเคราะห์ชุมชน เพื่อค้นหาศักยภาพ ปัญหา แนวทางแก้ปัญหาด้วยการวางแผนปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ ประเมินงานเป็นระยะเพื่อปรับเปลี่ยนแผนการดำเนินงานให้สามารถบรรลุเป้าหมายได้

5. เป้าหมายสุดท้ายของการวิจัย คือการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างถาวรภาคเอกชนเพื่อพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น เพราะฉะนั้นจึงต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันและเต็มที่ตลอดกระบวนการของการวิจัย ตั้งแต่การทำความเข้าใจและนิยามปัญหาของการวิจัย การเลือกวิธีการแก้ปัญหา การวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ การทำกิจกรรมที่จะตามมาจากการวิจัย และยังต้องให้กลุ่มคนไร้อำนาจต่อรอง เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย ทั้งนี้เพื่อจะก่อให้เกิดจิตสำนึกในหมู่ประชาชนให้เกิดความหวงแหนทรัพยากรต่างๆของตนและ

มุ่งไปสู่การพึ่งตนเอง นักวิจัยภายนอกเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกและเป็น ผู้ร่วมเรียนรู้ตลอดกระบวนการวิจัยเท่านั้น

4. วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ได้พัฒนาตนเองในการนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมทุกด้านซึ่งสามารถจำแนกวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ ดังนี้

4.1 เพื่อปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชน ได้ตระหนักในปัญหาของตนเอง และเกิดความตระหนักในบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของตน มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาตนเองและชุมชน

4.2 เพื่อดำเนินการวิจัยโดยเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์เพื่อช่วยในการตัดสินใจ กำหนดปัญหาและแนวทางในการแก้ปัญหา รวมทั้งดำเนินการแก้ปัญหาด้วยตนเอง โดยอาจร่วมกับองค์กรและหน่วยงานต่างๆซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้นๆ

4.3 เพื่อร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง

4.4 เพื่อส่งเสริมการรวมกลุ่ม และการทำงานร่วมกันในการแก้ปัญหา และการพัฒนาชุมชน อีกทั้งผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

5. วิธีการวิจัยของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

5.1 เน้นการศึกษาชุมชน เป็นการให้ความสำคัญกับข้อมูลและความคิดของชาวบ้านการเก็บข้อมูลเป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็นร่วมกัน เพื่อศึกษาถึงสภาพปัญหาในชุมชนหรือความต้องการของชุมชน ซึ่งเป็นการช่วยกันวิเคราะห์สภาพปัจจุบันในชุมชน นอกจากนี้ต้องคำนึงถึงทรัพยากรในชุมชนที่เอื้อต่อการแก้ปัญหาและการพัฒนา

5.2 เน้นการหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาโดยประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาทรัพยากรท้องถิ่นที่จะนำไปสู่วิธีการแก้ไขปัญหา

5.3 เน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการเพื่อนำไปสู่การนำไปปฏิบัติซึ่งอาจจะต้องคำนึงเชิงเศรษฐศาสตร์ในแง่ของความคุ้มค่า ความเหมาะสมกับเงื่อนไขทางวัฒนธรรม ความเชื่อและอื่นๆ ร่วมด้วย

5.4 เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาทุกขั้นตอนและสามารถดำเนินการได้เองหลังจากสิ้นสุดการวิจัยหรือเมื่อนักวิจัยออกจากพื้นที่แล้ว

6. ระเบียบวิธีวิจัยของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นระเบียบวิธีที่ไม่ยึดติดรูปแบบอันเป็นมาตรฐานใดๆ การรวบรวมข้อมูลทำได้หลายรูปแบบ โดยมากจะใช้วิธีเดียวกับวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีขั้นตอนมากกว่างานวิจัยเชิงคุณภาพ มีการปฏิบัติการและกิจกรรมเพิ่มเข้ามา ตลอดจนการติดตามประเมินสถานการณ์และการปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้เกิดความเหมาะสม การรวบรวมข้อมูลตั้งแต่การเข้าไปในสนาม การสร้างความสัมพันธ์ การสังเกตการสัมภาษณ์ และการวิเคราะห์เน้นการมีส่วนร่วมของฝ่ายประชาชนมีวิธีการทำได้หลายวิธีเช่นการประชุมกลุ่ม การใช้วิธีทัศนัย การประชุมเชิงปฏิบัติการ การสัมภาษณ์ การสำรวจ การให้คำปรึกษา การทำแผนที่ของชุมชน การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม การอภิปราย การที่จะได้ข้อมูลที่ต้องการโดยใช้วิธีการใดนั้นต้องมีความกลมกลืนและขึ้นอยู่กับ การตกลงร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับประชาชนในชุมชน

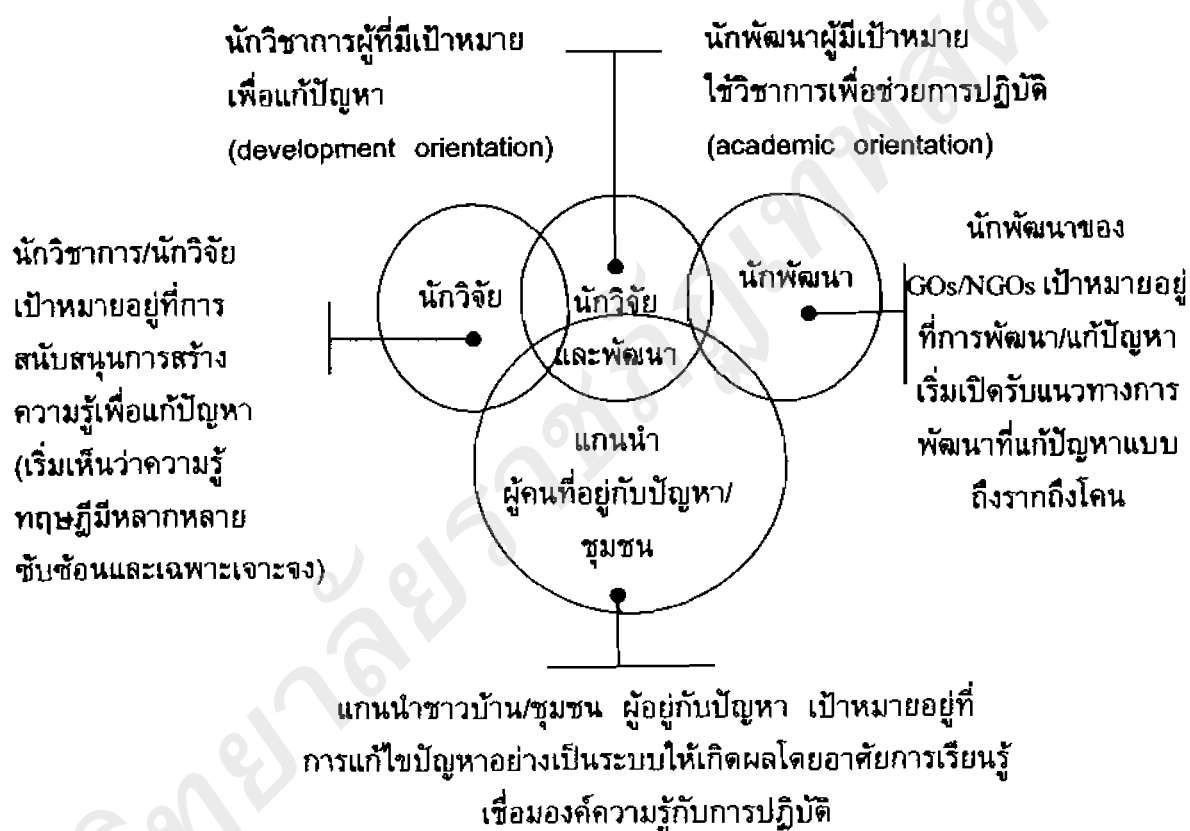
7. บทบาทของนักวิจัยในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

7.1 ต้องตระหนักในข้อจำกัดของตนเองมีความรู้สึกที่ไม่รู้นอกจากนี้ยังต้องตระหนักในระบบคุณค่าของตนเอง เมื่อต้องสัมพันธ์กับค่านิยมของประชาชนในท้องถิ่นที่แตกต่างกันไปจากตนเอง

7.2 ยอมรับการไม่รู้และพยายามเรียนรู้จากคนในชุมชนผ่านมิตรภาพความเข้าใจซึ่งกันและกัน

7.3 หลังจากที่ได้ข้อมูลพอสมควรหรือเข้าใจปัญหาของท้องถิ่น ต้องร่วมกับชาวบ้านหาทางออกหรือการแก้ไขปัญหา ซึ่งขั้นตอนนี้เป็นงานหนักและมักเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งอันเกิดจากความขัดแย้งอันเกิดจากโครงสร้างอำนาจท้องถิ่น แต่การก้าวเดินอย่างมีจังหวะปลุกกระตุ้นให้ชาวบ้านตระหนักและเปิดใจกว้างออก จะช่วยให้ชาวบ้านได้เรียนรู้และเห็นทางออกที่ไม่จำเป็นต้องมี การปะทะหรือนำไปสู่ความขัดแย้งเสมอไป นอกจากนั้น การแก้ไขปัญหโดยชาวบ้านมีส่วนร่วมเป็นระบบการเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาไปด้วย

7.4 คนนอกที่เข้าไปเรียนรู้ในชุมชนหรือชนบท ต้องเตรียมเรียนรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ความขัดแย้งของชนชั้นผู้นำในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขากับอำนาจภายนอก อิทธิพลของเขาต่อนโยบายการปฏิบัติในการพัฒนา ดังภาพ

ภาพ 4 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(แบบที่จุดประสงค์อยู่ที่การแก้ปัญหาแบบยั่งยืน)
ที่มา : (สิทธิรัฐ ประพุทธนิติสาร, 2545, หน้า 45)

จากภาพ 4 แสดงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งนักวิจัย นักพัฒนาหรือนักวิจัยและพัฒนาร่วมกับแกนนำของคนที่อยู่กับปัญหาในชุมชน เป็นหุ้นส่วน และมีการผสมผสานระหว่างจุดแข็งของแต่ละหุ้นส่วนเข้าด้วยกันอย่างเลือกสรรและกลมกลืน คือ

1. นักวิชาการแข็งในด้านการวิเคราะห์ แต่ไม่รู้ปัญหาดี ไม่มีหน้าที่ปฏิบัติ
2. นักปฏิบัติแข็งในด้านการปฏิบัติ มีทรัพยากรแต่ไม่รู้ปัญหาดี และวิเคราะห์สู่นักวิชาการไม่ได้
3. แกนนำผู้อยู่กับปัญหา รู้ปัญหาดีซึ่งดี แต่การวิเคราะห์และศักยภาพในการระดมทรัพยากรมีน้อยกว่านักปฏิบัติ

เพราะฉะนั้น การวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ จะทำให้ทุกฝ่ายที่เป็นหุ้นส่วนได้รับ (take) และได้ให้ (give) จะเห็นได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research :PAR) เป็นกลไกสำคัญในกระบวนการพัฒนา

ที่สอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบันที่ต้องการองค์ความรู้ที่จำเป็นต่อการแก้ปัญหา หรือ
การพัฒนาในกิจกรรมต่างๆเพื่อการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ